

2023 • 10

LXXVI. évfolyam • október

művelődés

közművelődési havilap

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Egyed Ákos
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Széman Péter

A szerkesztőség:

Benkő Levente (főszerkesztő)
Balla Sándor
Demeter Zsuzsanna
Péter János
Rostás-Péter Emese

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
O. P. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.net,
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redacția Művelődés
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 1221 – 8693

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida Consiliului
Județean Cluj

Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Nagy Andrea

Nyomdai munkálatok:

IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Ára 5 lej

Tartalom

Rostás-Péter Emese: Mezőségiek egymás között 3

művelődés – 75

Molnár B. Lehel: Aranyosmenti vizitációk. Unitárius egyházközségek
a püspöki látogatások jegyzőkönyveinek tükrében. 4
Herczeg Ágnes – Jánosi Csaba: Tündérek és óriások földjén.
Borvízkalákák Csíkban 8
Csűrös László: A Türi-hasadék leírása 11

petőfi 200

S. Benke Éva: Emléktutazás 2023 őszén a Partiumban (1.) 15

enciklopédia

Fülöp László: A Bálintitt testvérek osztozkodása 1696-ban. 23

galéria

Zilahi Nono: Koppány Attila és Bárány Terézia festőművészpáros 26
Suba László: Beszéd az alkotási folyamatról a művészetben 30

Lapszámunk szerzői:

S. Benke Éva – tanár, Paks
Csűrös László (1942–2006) – biológus, Kolozsvár
Fülöp László – nyugalmazott egyetemi tanár, Kaposvár
Herczeg Ágnes – tájépítész, Budapest
Jánosi Csaba – geológus, Csíkszereda
Molnár B. Lehel – levéltáros, Kolozsvár
Suba László - szobrászművész, Torda
Zilahi Nono – képzőművész, Kolozsvár

A címlapon a nagykarolyi Kalazanci Szent József római katolikus templom tornya.
Demeter Zsuzsanna felvétele. A hátsó borítón Takács Pirooska és Takács Anna, buzai
hagyományörző énekesek és az Ördögös zenekar a szamosújvári mezőszégi fesztiválon.
Kép: Téka Alapítvány, Szamosújvár.

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Kizárólag géppel írt vagy nyomtatott,
valamint Microsoft Word programban szerkesztett elektronikus kéziratokat fogadunk el.

Támogatók:

Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány
Hargita Megyei Kulturális Központ
Hargita Megye Tanácsa
Kovászna Megyei Művelődési Központ
Kovászna Megye Tanácsa

Médiapartnerek:

www.szabadsag.ro
Szabadság
Erdélyi Magyar Havilap

Mezőségiek egymás között

Az egykori város, Szék lakói a környékbeli jobbágyfalvak lakóit tartották mezőségieknek, az ördögösfüzesiek pedig a tőlük keletebbre fekvő településekről, Szépkenyerűszentmártonból, Kötkéről, Vicéről, vagyis szerintük a Mezőségről érkező, „parasztivadék” kérőkhöz nem szívesen adták a lányukat. Szívesebben házasodtak a Kis-Szamos menti polgárosultabb falvak lakóival. A zsellyiek havasaljiaknak tartják magukat, pedig kultúrájuk szászos jellegű, nyelvjárásuk mezőségies. Ők a szentmátéiakat és a viceieket tartották mezőségieknek. Barabás László összegezte ezeket a közelmúltban még élő, esetenként ma is fennálló, tájtudattal kapcsolatos vélekedéseket, saját kutatásai és dr. Kós Károly észrevételei alapján. Tanulmánya 2007 nyarán (június–szeptemberi szám) jelent meg lapunkban, a 140 oldalas Mezőségi néprajzi összeállításban.

Hogy manapság miként vélekednek erről az említett falvak lakói, annak érdemes lenne utánajárni, viszont úgy tűnik, sok esetben a mezőségi szó mára a szülőföld megnevezése lett, nem a szomszéd falutól elválasztó, hanem azzal összekötő megnevezés. Példa erre a most októberben lezajlott Mezőségi Népzene-és Néptáncfesztivál, amelyet immár huszonhatodik alkalommal szerveztek meg Szamosújváron a Téka Alapítvány munkatársai. Számos faluból érkeztek hagyományőrzők vagy hagyományt visszatantult fiatalok, magyarok és románok, a Mezőség szívében fekvő kisvárosba. Ábécérendben a következő helyekről: Bálványoscsaba, Budatelke, Buza, Csabaújfalú, Kötké, Magyarpatka, Magyarszovát, Melegföldvár, Mezőbergenye, Mezőpanit, Ormány, Ördögösfüzes, Szék, Szopor, Vajdakamarás, Vajdaszentivány, Vasasszentgothárd, Vasasszentiván, Visa és Zsellyk. A gálaműsor félig színpadi, félig mulatós környezetben zajlott, a résztvevők terített asztalok mellől követték a fellépéseket és vártak a sorukra. A maratoni néptánc-és népzene-gála állandó meghívottjai már jól ismerik egymást, várják ezt az évente ismétlődő alkalmat. Színes volt idén a felhozatal, Belső-Erdély – illetve Mezőség – egymástól nagyon távol eső vidékei is bemutatkoztak, a Székely Mezőség forgatójai és a Beszterce vidékiek németes táncai találkoztak itt egymással. A rendezvény magját viszont továbbra is a Mezőség belső, középső részéről érkezők képezték, ez az a vidék, amelynek táncai annyira gyorsan teret hódítottak a táncművelés hajnalán. A hetvenes évek elejétől egészen a kilencvenes évek végéig a legtöbb helyen „mezőségit” táncoltak a táncházakban, a széki és a kalotaszegi mellett, az egyre hozzáférhetőbb néprajzi gyűjtéseknek köszönhetően aztán rétegződni kezdett a táncművelés kultúra is. Zenészeinek köszönhetően előbb Magyarszovát és Magyarpatka vált ki előbb abból az egyeneműségből, ami a városiak számára a Mezőséget jelentette, majd egyre többen kezdtek kimondottan egy-egy településre, az ottani sajátosságokra figyelni.

A családias szamosújvári fesztiválnak nem a figyelemfelkeltés a célja – bőven elég, hogy az eseményről felvételek készültek, amihez gyűjtők, kutatók, táncosok majd hozzáférhetnek. Találkozás ez, hasonló ahhoz, amelyről régen a magyar irodalom tankönyvünkben olvashattunk – nem kimondottan tizenkét éveseknek való olvasmány volt ez, hiszen a cselekménye összefoglalható annyiban: néhányan együtt énekelnek, táncolnak. Hogy milyen különös és csodálatos ez, csak a későbbi, szótlanabb korunkban vált világossá. Pusztakamarási estéről volt szó abban a szövegrészletben, Sütő Andrásról: „Hozzuk a dalt az erdőből. Szamosújvár közeléből, egy-egy szekér tűzifa közé rejtve a gyermekeknek ajándékképpen; hozzák a jégtáblákkal, és elvermelik meleg napokra. Kutas Feri kiváltképpen gyűjti a dalt, mint az üres patronokat. S most íme, jól fog a kalandozásban. Kitágítja körülöttünk a teret és az időt; nyújtózkodni lehet benne.”

Róza Eures

Aranyosmenti vizitációk

Unitárius egyházközségek a püspöki látogatások jegyzőkönyveinek tükrében

Erdély művelődés- és egyháztörténeti forrásainak feltárása, nyilvántartása és kiadása az 1990-es évek után új fordulatot vett. Az Erdélyi Múzeum Egyesület, az Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány égisze alatt működő különböző kutatóműhelyek, a Kolozsvári Református Teológiai Akadémia Protestáns Egyháztörténeti Tanszékének, az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai mind azt bizonyítják, hogy az alap kutatások (levéltári-kézirattári dokumentumok feltárása) jó úton haladnak. Napjaink historikusai munkájukat úgy próbálják végezni, hogy a nemzetközi szakirodalom modern kérdésselvetéseire is választ adjanak.

Jelen előadásomban az egyháztörténet elsősorú forrásaira, a püspöki vizitációs jegyzőkönyvekre fektetem a hangsúlyt, ezen belül pedig egypár aranyosmenti unitárius egyházközségről próbálok rövid keresztmetszetet felvázolni.

Az egyházlátogatási vagy canonica vizitációs jegyzőkönyvek kutatása nagy múltra tekint vissza Európában, és ezeknek a dokumentumoknak „forrástipológiai elhelyezése kritikai szinten is megtörtént”, sőt ezt a forrástípust már a modern kommunikációtörténeti kutatásokba is bevonták (Monok István: Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek könyvtártörténeti hasznosítása. *Magyar egyháztörténeti vázlatok*. 1998/1–2. 203).

Magyarországon Timon Ákos volt az, aki már 1884-ben *A canonica visitatio a magyar egyházjogban* című munkában az egyházlátogatási források egyházjogi értékelését elvégezte, de ezt követően nem jelent meg túl sok jegyzőkönyv nyomtatásban. Holl Béla 1950-ben dolgozta fel a Váci Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyveit, de ez a munka is csak a múlt évben látott napvilágot. A fordulatot a jegyzőkönyvek feltárásában és publikálásában is a közép-kelet-európai kommunista rendszerek összeomlása jelentette, aminek következtében

újjászerveződhetnek az egyháztörténeti kutatások fórumai. 1991-ben Az Új Magyar Központi Levéltár Módszertani Osztályának elkészült az a kiadványa, amely eligazít a vizitációs jegyzőkönyvekben (Varga Imre, Kiss Mária, Kövy Zsolt: *Segédanyag az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához*. Szerk.: Dóka Klára. Bp., 1991. Magyar Országos Levéltár. 2. kiadás, 1993). Ezt követően a katolikus, az evangélikus és a református egyháztörténészek, levéltárosok egymás után rendezték sajtó alá felekezeteik vizitációs jegyzőkönyveit. Az Osiris kiadásában 2001-ben és 2002-ben két reprezentatív, egy református és egy katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyv is megjelent a 16–17. századból.

Erdély viszonylatában a 19. század utolsó harmadában, a 20. század első felében és a kommunizmus ideje alatt is elsősorban az egyházi levéltárakban fennmaradt vizitációs jegyzőkönyvi forrásokból merített több szerző. Hadd említsük meg például azokat, akik a református egyházi névkönyvekben a parókiákat ismertették, vagy Kelemen Lajost, aki unitárius templomkastélyokról, klenódiúmokról írt, továbbá Herepei Jánost, aki Kolozsvár műemlékeiről publikált. B. Nagy Margit az erdélyi barokk művészet kutatásában hasznosította a jegyzőkönyveket, nemkülönben Dávid László az udvarhelyszéki műemlékfelmérésében, és a sort tovább lehetne folytatni.

Teljes terjedelmében közzétett vizitációs jegyzőkönyvek tudomásunk szerint a '90-es évek után jelentek meg. Csáki Árpád és Szőcsné Gazda Enikő 2001-ben tették közzé az Orbai Református Egyházmegye esperesi vizitációs jegyzőkönyveit az 1677–1752 közötti időszakból.

2002-ben Kovács András és Kovács Zsolt, valamint munkacsoportjuk püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyveket publikált (*Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok I. 1727–1737*. Közzéteszi: Kovács

Magyarországon Timon Ákos volt az, aki már 1884-ben *A canonica visitatio a magyar egyházjogban* című munkában az egyházlátogatási források egyházjogi értékelését elvégezte.

A kövendi unitárium templom kőszószerkét 1706-ban emelték.
Kép: a Kövendi Unitárius Egyházközség Facebook-oldala

András és Kovács Zsolt. Kolozsvár, 2002). A bevezető tanulmányában Kovács András a kommunizmus idejére utalva a jegyzőkönyvek kiadásáról azt írja az 5. oldalon, hogy „az akkori viszonyok közepette természetesen szó sem lehetett, noha kétségtelen volt, hogy nélkülük a kora újkori és újkori egyház-, iskola-, hely-, könyv- és művészettörténeti, valamint néprajzi kutatásokban aligha várható komoly előrelépés”.

Ebben az évben Kolombán Vilmos József a Sepsi Református Egyházmegye esperesi vizitációs jegyzőkönyveit tette közzé (A *Sepsi Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei. 1728–1790.* Sajtó alá rend. Kolombán Vilmos József. Kolozsvár, 2005).

Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában található Lázár István püspök 822 nagy ívrét terjedelmű, két-kötetes, 1789. évi vizsgálószéki jegyzőkönyve, amelynek kiadása előkészület alatt van. Ezeknek a jegyzőkönyveknek a megjelentetése azért is fontos, mert Kelemen Lajos megállapítása szerint „összes egyházközségeinknek kétharmadáról nyújtanak adatokat s legtöbbször első följegyzések számos műemlék jellegű templomunkról. Főbecsük egyháztörténeti vonatkozásukon kívül éppen abban áll, hogy nemcsak némely ma is fennálló emlékeink leírását olvassuk bennük, hanem azóta lebontott és másutt sehol le nem írott emlékeinkről képet nyerünk belőlük, s a leírásokból következtetni tudunk az épület stílusára és ezzel hozzávetőlegesen építési korára.” (Kelemen Lajos: Legrégibb adataink unitárius templomainkról püspöki egyházközségi

egyházkönyveinkben 1789-ig. *Keresztény Magvető* 54. 1922, 168).

Az 1789 előtti unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyvek, szám szerint 6, egyike sem annyira részletes, mint a Lázár István-féle, de ezekben is sok értékes adatot találunk az 1674–1761 közötti időszakról. Előadásomban elsősorban ezekre a kevésbé ismert jegyzőkönyvekre fogok támaszkodni, amikor az aranyosszéki unitárius egyházközségekről szót ejtek.

A püspöki vizitáció rendszere a keresztény egyházakban már az 5. századtól bevett szokás volt, amit a reformáció után alakult új egyházak is átvettek.

A püspöki vizitáció rendszere a keresztény egyházakban már az 5. századtól bevett szokás volt, és ezt a gyakorlatot a reformáció után alakult új egyházak is átvették. Ennek megfelelően a püspök időről időre egyházkörmönként ellátogatott a gyülekezetekbe, számba vette azok épületeit, liturgikus felszereléseit, ingó és ingatlan vagyonukat, megvizsgálta a papok, a kántorok és oskolamesterek felkészültségét, erkölcsi magatartását, megismerte az általuk pásztortolt közösség állapotát. Ennek eredményeképpen születtek meg a gyülekezetek előmenetelét szolgáló püspöki intézkedések.

A jegyzőkönyvek tanúsága szerint az Erdélyi Unitárius Egyháznak a 17. században 8 egyházköze (a reformátusok egyházmegyéjét használnak) volt, nevezetesen: a Kolozs vármegyei, a Torda vármegyei, a Fejér vármegyei, a Kükküllő vármegyei, a Háromszéki, az Udvarhelyszéki, a Keresztúrfiszéki és a Marosszéki.

Azt hiszem, hogy nem érdektelen itt egy kis kitérőt tennünk és megemléznünk, hogy ezen egyházkörök és a hozzájuk tartozó egyházközségek első összefoglaló leírását az a 18. század utolsó harmadában íródott, latin nyelvű mű tartalmazza, amely csak 2002-ben jelenhetett meg nyomtatásban (János Kénosi Tőzsér, István Uzoni Fosztó: *Unitario-Ecclesiastica Historia Transylvanica Liber I-II.* Ed. János Káldos. Bp., 2002), s amelynek első nagyobb egységét még ebben az évben magyar nyelven is kézbe vehetik az érdeklődők. Ennek a megkülönböztetett tisztelettel övezett erdélyi unitárius egyháztörténetnek a szerzői: Kénosi Tőzsér János és Uzoni Fosztó István többek között a 17. századi unitárius intézményekről és személyiségekről azóta pótolhatatlanná vált adatok tömkelegét dolgozták be művükbe. Orbán Balázs *A Székelyföld leírásában* gyakran idéz ebből és hivatkozik erre az akkoriban még csak kéziratban meglévő egyháztörténetre, azaz az *Unitario-Ecclesiastica Historia Transylvanicára*. Uzoni írja, a 17. századi egyházkörökről, hogy „Még nyolc, üggyel-bajjal tengődő unitárius egyházkör van Erdélyben”, aztán felsorolja az általam említetteket, majd hozzáfűzi, hogy az „Aranyosszéki Torda megyéhez tartozik” (Kénosi Tőzsér János, Uzoni Fosztó István. *Az Erdélyi Unitárius Egyház története II.* Fordította: Márkos Albert. Kézirat. 182.) A Torda vármegyei egyházkör legtöbb egyházközsége Aranyosszéken van, szám szerint 8. Bágyon, Kövend, Várfalva, Aranyosrákos, Csegez, Sinfalva, Alsófelsőszeny Mihály és Mészkö. Torockót és Torockószentgyörgyöt Uzoni nem sorolja Aranyosszékhez, és mivel határvidék, most mi sem foglalkozunk vele. A következőkben csak néhány, Uzoni által összegyűjtött érdekesebb adatot ismertetek egy pár aranyosszéki egyházközségről, majd a jegyzőkönyvekből szemelgetek hasonló módon, olyan sorrendben, ahogy a vizitáló püspök általában bejárta azokat.

Megfigyelhető, hogy több alkalommal is a püspök Bágyonban kezdte a vizitálást. Erről az egyházközségről Uzoni elmondja (225. oldal), hogy „Egyetlen temploma romladozott már kezdettől fogva, de tornya ennek sem volt. A templomot 1595-ben megújították, de a fatornyot

A 2022-ben megújult Árpád-kori várfalvi unitárius templom. Kép: unitarius.org

1673-ig használták. Legrégibb időben a templomnak kelet felől is volt ajtaja, ennek félfái a templom falában ma is láthatók. A harangokat 1603-ban, amikor Básta az országot tűzzel-vassal elpusztította, olyan mélyen elásták a földbe, hogy azután hiába keresték, mind ez ideig nem tudták megtalálni.” Természetesen a gyülekezet gondoskodott más harangról, amelyet 1643-ban öntettek.

A templom látogatását elmulasztók ellen az 1684. november 11-én tartott püspöki vizitáció így rendelkezett: „Az templomot igen ritkán gyakorlók ellen végeztetett az botránkoztatás eltávoztatásáért, hogy az olyanok, kétszer az egyháziaktól megintetvén sem cselekszik, az külső tisztek által az ország törvénye szerint büntetessenek meg” (Püspöki Vizitációs Jegyzőkönyv I. 1674–1684, 1685. 24. Megtalálható: Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában, a továbbiakban: UEGYLT). A nőtlen férfiakat is megintik és arra kényszerítik, hogy „ennek utána az Úr vacsorájával éljenek” (25. oldal).

1742. január 11-én Szentábrahámi L. Mihály püspök bágyoni vizitálása alkalmával 12 forintra büntette Köpeczi Boldizsár helybéli lelkészt, mert az egyházi rendszabályok ellen vétett azzal, hogy úgy esketett, hogy azt a házasság előtt nyolc, de legalább három nappal nem hirdette ki a szószékről. A jegyzőkönyv tanúsága szerint a püspök kíméletes volt a paphoz, mert ahogy olvashatjuk: „depositiot érdemelne”, azaz elbocsátást, ellenben csak pénzbírságot rótt ki (vö. Tóth György: *Az unitárius egyház rendszabályai III.*, Kolozsvár, 1922. 103.).

A következő egyházközség Kövend. Uzoni idejében, azaz a 18. század derekán

itt a családfók száma 130, a családtagoké 379 és szín unitárius volt a község (Matkó László: *Az erdélyi unitáriusok 1766-os összeírása. Keresztény Magvető*, 1997. 103. évf. 42.). 1661-ben a templom leégett. A kőtornyot 1701-ben alapjából újraépítették, a kő szószéket pedig 1706-ban emelték. A templomot magas fal keríti, és Uzoni szájhagyomány útján azt is lejegyezte, hogy ez a fal milyen szolgálatot tett a falunak: „a tatárok betörése elől hajdan idemenekült lakosságot befogadta s igen jól megvédte. Mikor ugyanis puszkaporuk fogytán volt, és a tatárok betörését már többé feltartóztatni nem tudták, egy bardóci asszony fölmászott a fal ormára, s egy méhekel telt kast az ajtót vagdaló tatár fejére zúdított. A méhraj nagy zúgással kiömlött a kasból s megtámadta a közelben álló tatárokat is. Erre a várbeliek elkezdtek még több kast dobálni rájuk, a méhek, mint a darazsak és bögyök, fullánkjaikkal nekiestek a tatároknak, s így őket Kövendről megszalasztották.” (Kénosi Tózsér János, Uzoni Fosztó István. *Kézirat*. 226.)

A 17. század utolsó negyedében Kövendre látogató Szentiványi Márkos Dániel püspök megintette a papot azért, hogy „a conciók matériáit és abból való tracta tusit úgy alkalmaztassa amint a jelenvaló üdőben fennforgó dolgok kívánják, és a conciók után az könyörgéseket is hasonlóképen” (Püspöki Vizitációs Jegyzőkönyv I. 1674–1684, 1685. 23. UEGYLT). A külföldi akadémiákat megjárta, kiváló erudícióval felvértezett püspök nem volt közömbös az iránt sem, hogy a lelkész hogyan prédikál, és a beszédeit mennyire tudja a kor szelleméhez igazítani.

A vizsgálószerk alkalmával sokszor feyvelmi ügyekben is döntéseket kellett hozni. 1742-ben a már korábban is említett Szentábrahámi L. Mihály püspöknek Kövendben Szentpéteri István iskolamestert kellett megbüntetnie. „Sok súlyos dologban vádoltatik – olvasható a jegyzőkönyvben – mint maga, mint felesége, hogy mennykő ütessel átkozódott, ha az templomot nem sajnálná, felégetné az falu szénáját, mely oda rakatott volt, az ekléziát dicstelen szavakkal illette, mondván: Cocza ekléziának. Ezen kívül, hogy pusztítsa el Isten, és kihez képes méltó lett volna, hogy ab officio suspendáltatott volna.” (Püspöki Visitationalis Protocollum V. 1741–1758. 38. UEGYLT.) Felfüggesztés helyett 6 magyar forintra büntették a mestert, és meghagyták, hogy jobbitsa meg magát, mert többször nem lesz kegyelem.

A várfalvi templom mennyezetét saját költségén építtette nemzeti várfalvi Fodor János 1672. július 23-án, és akkoriban készült a szószék is.

Tovább haladva a képzeletbeli vizsgálószerkkel Várfalvára érkezünk. Uzoni följegyezte, hogy a templomot az unitáriusok ilyen-olyan belső zavargások miatt csak három különböző időpontban tudták befejezni. Az oldalakat egyfolytában építették egy négyszögű területen, de mielőtt a keleti falat bevégezték volna, félbe kellett hagyniuk, és csak más időben folytathatták. A félig kész templomot tűz is pusztította. Az így támadt romokból, amikor elkezdtek az újjáépítést, a nyugati rész végéhez a torony számára egy négyszögű teret csatoltak, a toronyajtó felső szemöldökén pedig a következő felirat olvasható: *E művet megújították 1613. június 29-én Némái János papsága és Báthori Gábor fejedelem uralkodása idejében, Rákosi Péter kőfaragó munkája által.* A cinteremnek kőfállal való bekerítését még 1655-ben, Pálffy András és Finta György egyháziak idejében megkezdették. A mennyezetet saját költségén építtette nemzeti várfalvi Fodor János 1672. július 23-án, és akkoriban készült a szószék s egyéb belső és külső faszerkezet is (Kénosi Tózsér János, Uzoni Fosztó István. *Kézirat*. 228.)

Almásai Gergely Mihály püspök 1692. december 5-én vizitált Várfalván,

A bágyoni unitárius templom. Kép: Várfalva község helyi önkormányzatának honlapja

és jegyzőkönyvének 1. pontja szerint egyértelművé válik, hogy előtte 1684-ben volt hasonló látogatás. Almási ekkor ugyanis meghagyja, hogy „az mely restanciák ab anno 1684. vizitációnak idejétől fogva fenn maradtak mind azoltától fogva esztendőnként következő egyháziak tartozzanak az ő idejében esett restantiákat felszedni [...] a terminusa légyen az jövő 1693 esztendőbeli húshagyó kedd. Az szegényebbeknek Szent Lőrincz napja, a kik pedig vakmerőlködnének és az egyháziakat böcstelenítenék, vétessenek számba és írásba, püspök uram büntetése legyen azokon vizitációkor.” (*Generalis Visitationa II. 1692–1725, 1735. 14. UEGYLT.*) Érdemes megfigyelni, hogy a szegények megkülönböztetett bánásmódban részesülnek, és az egyház ezen magatartása végigvonul a századokon.

Sajnos elég gyakran találkozunk a jegyzőkönyvekben olyan meghagyásokkal, hogy a templomot a gyülekezet nem tartja megfelelően karban. 1742-ben Ékárt Gergely várfalvi papot felszólították, hogy: „Az templomból s a torony alól az sok gaz kitisztítassék. A torony az az nagy üresség bécsináltassék, hogy a havat, esőt az szél be ne csapja a mennyezetre” (*Püspöki Visitationalis Protocollum V. 1741–1758. 42. UEGYLT.*) Sajnos azt már nem tudjuk nyomon követni, hogy ezen meghagyást mennyire tartották be.

Várfalva anyaegyházközség volt, és az aranyosrákosi leányegyházközséggel egy templommal bírt, egy papot tartottak, iskolájuk és temetőjük is közös

volt. Sok kérés után azonban 1629. július 3-án az adámosi zsinat megengedte ezen eklézsiák különválását, és a várfalvi, valamint a rákosi pap között megosztotta az évi 60 forint fizetést (*Protocollum Generale Consistorium 1629–1736. 1. UEGYLT.*).

Aranyosszék határán, a Székelykő lábánál fekszik Csegez. Uzoni megemlíti, hogy ennek az egyházközségnek a temploma a reformáció után egy dombocskán épült, s a nyugati fele természetközön áll. Mivel azonban a keleti részt poronyó földre rakták, azért az épület megromlott, meghasadozott. Különböző kezdettől fogva sem állott valami szilárd talajon ez a kötemplom. Ezt elárulja a mennyezetbe illesztett tábla, melyen a következő fölirat olvasható: *Ennek a romlott templomnak építése újjólag kezdetett Budai János, Kozák Gergely egyházfíságokban A 1673.*

A templomkerítést 1649-ben építették. Erről tanúskodik a délre néző ajtó felső szemöldökén levő fölirat: Az Úr őrizze a te bejöveteled és kimeneteled. Gergelyfi István és Szász Miklós egyháziak 1649-ben (Kénosi Tözsér János, Uzoni Fosztó István. *Kézirat. 230.*)

Alig 11 évvel azután, hogy a csegezi templomot felújították, az 1684-ben tartott vizitáció végzése máris előírta, hogy „Az templom romlását is ez jövő tavaszon újítani és erősíteni el ne mulaszták, mentől jobban tudgyák” (*Püspöki Vizsgálati Jegyzőkönyv I. 1674–1684, 1685. 16. UEGYLT.*) Úgy tűnik, hogy az adott körülmények miatt korábban nem tudtak hosszabb ideig tartó minőségi munkát

végezni. Ez a vizitáció azt is meghagyta, hogy „az templom mennyezetén s falán való botránkozató írások s két kereszt festessenek be”. Felmerül a kérdés, hogy mik lehettek ezek az írások. A mai időkre emlékeztető graffitizők lenyomata? Pusztaszórákosból odafestett obszcén megjegyzések? De akkor hogy kerül az a mennyezetre? Vagy sokkal inkább reformáció előtti örökség? De akkor Uzoni tudta tévesen, hogy a reformáció előtt nem volt templom. Ezek mind megválaszolásra váró kérdések. Ma már a régi templomból csak a torony maradványai látszanak. A jelenlegit 1927-ben építették.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül ezen vizitációnak azt a püspöki végzését sem, ami arra vonatkozik, hogy „minden vasárnapon az ifjúság taníttatása, mivel házas mester, Hévízi uram által gyakoroltassék”. Kis jóindulattal azt mondhatom, hogy az unitárius egyházban tudomásom szerint itt találunk először a vasárnapi iskola intézményének csírájával.

Azzal az intézménnyel, amelynek hagyományai, módszertana a 19. század Amerikájából jött át Erdélybe, és egyházunkban is nagyszerűen működött.

A jegyzőkönyvekből szemelgetve azt hiszem, hogy mindannyian meggyőződhetünk ezeknek a dokumentumoknak a kivételes értékéről, és az olyan kutatók is kedvet kapnak a hasonló iratok búvárolásához, akik korábban nem tették.

(2005/10)

Herczeg Ágnes – Jánosi Csaba

Tündérek és óriások földjén

Borvízkalákák Csíkban

Lázárfalva – Nyírfürdő: 2001, Tusnád – Nádasfürdő: 2002, Csikkozmas – Sószekefürdő: 2003, Kászonyfalva – Sószekefürdő: 2004. Egy hét alatt 50-70 anyaországi, erdélyi, vajdasági, felvidéki önkéntes – egyetemista, végzett tájépítész, építész és más szakmabéli fiatal – a helybéliekkel kalákában népi gyógyfürdőt újít fel, épít fel a Székelyföldön.

A vidéket járva az ember rácsudálkozik a táj szépségére, elevenségére. Ez a világ a tündérek és óriások földje, ahol a székely mondavilág alakjai megjelennek a reggeli párában, a felszálló ködben, a felhőkben, a fortyogókban, a Föld és az Ég fenyőfák kötötte nászában. Szirti sasok, békászó sasok és ölyvek uralják itt a légteret, hollók kísérik a lelkükben szabad, tájban barangolókat. A geológus szerint fiatal, emberöltővel mérve azonban ősi vulkáni hegyformák jelentik a szívét ennek a vidéknek. A vulkáni táj egykori működésének öröksége az a rengeteg buzgó, fortyogó, többnyire hideg forrás, a hegy gyomrából bűzös gőzöket eresztő gázkiömlés, amelynek áldásos, gyógyító hatását az ember ősidők óta ismeri. S nemcsak ismeri, hanem használja testi-lelki bajaira. A táj szépsége, a természet elevensége, a természeti erők érzékelhető ereje egyben szakrális élményt is jelent. E vizekbe mártózva vagy gázferedőzés közben csendben beavatódunk a természet titkaiba. Tisztelet és alázat születik meg bennünk a természeti, a teremtett világ iránt, s ez az állapot segít testi bajaink legyőzésében, a gyógyító összetétel mellett.

Nem túlzás, ha azt mondjuk, a Kárpát-medence egy nagy gyógymedence. Hideg és meleg vizű, gyógyerejű források sokasága tör a felszínre, vagy feltáratlanul várat magára.

A Kárpát-medencén belül Székelyföld elsősorban a hideg és a mezotermál gyógyvizekben gazdag. Ezen a vidéken nem csupán a vizek, hanem a helyes tetet és lelket felüdítő ereje is hozzájárul a gyógyuláshoz. Hiszen kit nem indít

csodálatra a természet, a táj gazdagsága, az ember tevékenységével áthátott természet szépsége! Európán belül a hely szellemével összhangban lévő, a tájban élő közösség által művelt kultúrtáj talán még mai napig itt őrződött meg leginkább.

Székelyföld természeti és kultúrtörténeti értékeiért leglátogatottabb térsége a Csomád-Büdös-hegycsoport, amely az Erdélyi-medence keleti peremén feltörő vulkánosság legutolsó, s egyben leglátványosabb kitörési centruma. A Csíki- és a Bodoki-havasok közé beékelődött hegycsoport fiatal vulkáni kúpjai lenyűgözőek. Vonzó hatását természeti és tájképi értékeinek köszönheti. A Csomád-hegység központi részén csillog a Szent Anna-tó, Közép-Európa egyetlen krátertava. Az öregebb kráterben alakult ki a periglaciális maradványnövényekben, tőszemekben rendkívül gazdag Mohos vagy Kokojszás havasi tőzegláp. Európában itt, a Büdös-hegyen található a leggazdagabb széndioxidos-kénhidrogénes gázömlés, a torjai Büdös-barlang. A hegység egész területén fellelhetőek a változatos vegyi összetételű szénsavas ásványvizek, népiesen a borvizek. Több borvízforrás köré az évszázadok során népi fürdők létesültek.

A Csomád-Bálványos régió a Csomád-hegység lábánál fekvő településeken szerveződött meg. A régióban természeti és történelmi értékekben gazdag, fejlődéstörténetében a hegycsoporthoz kötődő, ám önállóan fejlődő és gazdálkodó, egymással határos öt település: Lázárfalva, Tusnád, Tusnádfürdő, Sepsibükszád és Torja található. Évszázadok során az itt lakók létüket a táj természeti adottságai által meghatározott gazdálkodásra alapozták. A térség olyan értékekkel rendelkezik, amelyek európai jelentőségűek, egyes területei pedig világritkaságnak számítanak.

A Csomád-Bálványos régió természeti, táji értékeit és szépségét a 18. század végétől kezdődően sok remek tollú

A tusnádi Borvízmúzeum bejárata.
Kép: a múzeum Facebook-oldala

A Csomád-hegység központi részén csillog a Szent Anna-tó, Közép-Európa egyetlen krátertava, 1943.
Kép: Fortepan/Kurutz Márton

szerző örökítette meg. Az elsők között található Teleki Domokos, Kőváry László, Orbán Balázs, Jókai Mór. A honismeret fontossága a tájak megismerésén keresztül tudatosul. Ezt tudatosította Hankó Vilmos, Endes Miklós, Szádeczky Kardoss Lajos, Ferenc Béla, Bányai János, Székely Géza, Kónya Ádám, Kovács Sándor, Kristó András, Jánosi Csaba, Zsigmond Enikő és még sokan mások, akik e vidékkel más és más megközelítésből, de mindnyájan a hely szelleme iránti lelkesültséggel foglalkoztak.

Az itt található különleges források és gázkitörések gyógyító hatását nemcsak az itt lakók, hanem az ide látogatók is hamar felismerték s használták. A fürdők kiépítése általánosságban a 19. század közepén indult meg, a polgári fejlődéssel párhuzamosan. A fürdő-kultúra fejlődése és hanyatlási periódusai nagy hatással voltak a vidékre. A turizmus kialakulása pedig a 19. század végére tehető. A turizmusnak mint mozgalomnak a célja megismertetni a természeti, táji, kultúrtörténeti értékeket. A bakancsos turizmustól a szervezett turizmusig meghatározott infrastruktúra kiépülését követeli. A térség gazdasági fejlődésében szerepet játszott az ide érkező vendégforgalom. Kialakultak a vendégházak szokásai, növekedésével pedig a vendéglátóipar. Mind a fürdő-kultúra, mind a turizmus elengedhetetlen követelményeket támaszt a vendégházzal szemben. A vendégházak színvonala lehet a sikere vagy a gátja a fejlődésnek.

Kőváry László 1853-ban a következőket írja: „Az erdélyi, ki hazáján túl nem járt, eltelve e szépségek mindennapi

látásával: csak szereti, de nem ismeri hazáját. Az idegen mintegy tündérbertbe lép be, bámulja hegyeinket, melyek fölött erdő zöldell, gyomrában pedig sötét, aranyat és ezüstöt vágnak, bámulja keskeny völgyekben futó szilaj folyókat, s partjukon a sok festői vidéket. Mi nem bámuljuk többé; de mint minden hegyi lakos, a nélkül hogy tudnók miért, bálványozzuk e földet. Bálványoztuk, de nem tanulmányoztuk.” A szerző felhívja a figyelmet, hogy nem elég szeretni a tájékat, ahol él az ember, hanem a külső szemlélő érdeklődésével tudatosan kell felismerni értékét, és így biztatja a 19. század közepi olvasót: „Keressétek föl ezeket a helyeket szünidőtökben s örök életre emlékezetes kincsekkel gyarapíthatjátok ismereteiteket!”

Orbán Balázs a nemzeti önfelismerést az ember és természet történeti összefonódásában véli megtalálni. Munkája, *A Székelyföld leírása* egyedülálló mű és teljesítmény. A mai napig eleven forrás, amelyből sokan merítenek. A természeti értékek, kultúrtörténeti emlékek, történelmi események és a kora helyzetének leírása az adott helyből indul ki. Rácsodálkozás a tájra és tudatosítása a benne rejlő értékeknek, valamint annak, hogy az ember egy hely képét tevékeny jelenléte által határozza meg. Művében részletesen bemutatja a Csomád-Bálványos régió természeti, táji kincseit, településeit.

A fürdő és gyógyüdülő akkor kifizetődő, ha az ideérkezők megfelelő ellátásban részesülnek, és szórakozási lehetőségeket biztosítanak számukra. Ez kitűnik azokból az elemzésekből,

amelyek különböző korokban a fürdő-kultúra felvirágoztatására, megmenntésére irányultak. Az EKE balneológiai osztálya 1898-ban az akkor készülő fürdőtörvény kapcsán a miniszterhez folyamodott. Levelében hívta fel a figyelmet arra, hogy a fürdővállalatok a nélkülözhetetlen felújításokhoz szükséges pénzhez nem jutnak hozzá. A pénzügyintézetek a fürdőkre pénzt nem hiteleznek, arra hivatkozva, hogy a források elapadhatnak, vagyis a fürdővállalatokat nem tekintik legitim üzletnek. Ezen még a tervezett húszéves adókedvezmény sem segített, amelyet mellesleg már az 1896-os törvény is lehetővé tett.

A fürdők történetétől elválaszthatatlan a turizmus fejlődése. 1911-ben Herrmann Antal Bálványosfürdő kapcsán a következőket írja: egyben fürdő-, nyaraló- és kirándulólhely. A természeti szépségek és ritkaságok világa való elhíresztelésével turisták ezrei jöhetnek ide. A nevesebb fürdőhelyek mindegyikéről ismert gyalogutak vezettek a környező természeti értékekhez, táji szépségekhez, illetve a szomszédos fürdőkhöz.

Az itt található különleges források és gázkitörések gyógyító hatását nemcsak az itt lakók, hanem az ide látogatók is hamar felismerték s használták.

A honismeret, a fürdő-kultúra, a turizmus és a vendégház egy tájhoz tartozó története a mai kor számára fontos üzenetet rejt. Mindezek a kérdések ma is szorosan összefüggenek a táj jelen helyzetével és jövőbeli fejlődési lehetőségeivel. Ezért nem hiábavaló a történeti visszatekintés.

A gyógyhelyek hasznosításának történetében két irányzatot különböztethetünk meg. Egy részük kisebb kiépültséggel megmaradt természetközeli állapotában, ezeket elsősorban a helyi, környékbeli lakosság használja (Sószejkfürdő, Fortyogófürdő, Nádasfürdő, Veresvíz, Antalkáék ferdeje, Mikes-fürdők, Pokol-völgy). Másik részükre komoly gyógyüdülő-kultúra telepedett (Tusnádfürdő, Bálványosfürdő). A székelyföldi fürdők jelentőségét már igen korán tudományos igénnyel kutatták, és például 1875-ben, az Előpataton megrendezett magyar orvosok és természetvizsgálók XVIII. nagygyűlésén (amelynek egy kihelyezett tagozata

A bálványosfürdői főépület 1914-ben. Kép: Fortepan/Magyar Földrajzi Társaság/Erdélyi Mór cége

Tusnádfürdőn dolgozott) méltatták gyógyhatásukat, népszerűsítve ezzel a fürdőkultúrát.

A térségben a történelmi dokumentumok, archív fotók, leírások pezsgő fürdőéletről számolnak be, de az itt élő idős emberek is a népi fürdőkhoz kötődő csodagyógyulásokról számolnak be. Saját magunk is megtapasztaltuk rendkívüli hatásukat. Az elhanyagolt, magukra hagyott fürdők, mofetták szívszorító látványa terepjárásaink során érlelte bennünk a gondolatot, valamit tenni kellene. De hogyan lehet kezdeményezni rendbehozatalukat?

A kalákában az a nagyszerű, hogy mindenki saját erejének, képességének megfelelően segíthet.

Van, aki szállással, van, aki kétkezi munkával, pénzzel vagy egy kosár almával.

Az első fürdőkalákát 2001-ben Lázárfalván (Nyírfürdő), a másodikat 2002-ben Tusnádon (Nádasfürdő), a harmadikat Csíkközvároson (Sószékfürdő), a negyediket idén a Csomád-Bálványos

régió szomszédságában lévő, a Kászoni-medencében fekvő Kászónújfalu határában (Sóskútfürdő) szerveztük meg. A fürdőépítéshez, felújításhoz a hagyományos székely közösségi munka formáját, a kalákát választottuk. A kalákában az a nagyszerű, hogy mindenki saját erejének, képességének megfelelően segíthet. Van, aki szállással, van, aki kétkezi munkával, pénzzel vagy egy kosár almával. A kaláka során az ideérkezők a faluban házaknál, az iskolában laknak, a falubéliek főznek. A fát többnyire a közbirtokosság adja. A munka előkészítését a budapesti Ars Topia Alapítvány, a Pagony Táj- és Kertépítész Iroda, helyben pedig a Csíki Természetvédő és Természetjáró Egyesület és a Transpagony Kft. szervezi a helyi önkormányzatokkal és önkéntesekkel együtt. A kaláka során hagyományos építőanyagokkal és építésmóddal fürdő- és lábáztató-medencéket, öltözőfülkét, függesztett pallóutakat, filagóriát, padokat, pihenőhelyeket, forrásfoglalást és forrásokházakat építünk. Erózió elleni fűzfókatokat fonunk, élőfűz építményeket állítunk. Mindezt úgy, hogy a természeti értékek megőrzésére felhívjuk a figyelmet. A hagyományos székely festési móddal információs táblákat festünk, keresztet vagy kis fűzkápolnát állítunk. Esténként a tájról, a természeti, építészeti, kultúrtörténelmi

értékekről, a Székelyföld jövőjéről előadások, beszélgetések folynak, falukép-megújítási tervek születnek. S természetesen a táncház is része a programnak. A kaláka alatt a falubéli gyermekeknek rajzos kézműves foglalkozást szervezünk, s ebből kiállítást rendezünk. Nehezen összegyűjtött, kis pénzekből valósul meg mindez, egy hét leforgása alatt. A fürdőépítés a szenteléssel s faluünnepséggel zárul, ahol a résztvevők emléklapot kapnak.

Mindegyik kaláka csodálatos és életre szóló tett. Áldásos munkával jött létre, feredőzés nélkül is mindenki gyógyulására vált. Gyógyulhatott a hite, hogy a munkának van szentsége. Gyógyulhatott a lelke az egymást segítő, egymásra figyelő alkotómunkában. A munka értelmét igazolja, hogy sokan használják ezeket a helyeket. Így ez a munka nem csupán értékvédelem és tájfejlesztés, hanem közösségépítés is. Hiszen a táj elevenségét, életét csak az ott élők tudják továbbörökíteni, s nem mindegy, hogy milyen formában.

Az értékekre felhívni a figyelmet többféleképpen lehet. A fürdőépítő kalákák mellett elkészült a régió tematikus túraúthálózata, 27 km-es kerékpáros borvíztúraút épült az Olt mentén, kiadványok, túrakalauzok születtek, s most készül egy kis borvízmúzeum Tusnádon központjában.

(2004/11)

Csűrös László

A Túri-hasadék leírása

Borrév község és Várfalva között az Aranyos folyó kettévágta a Torockói-hegységet, ezt a sziklaágyban hömpölygő folyószakaszt az Aranyos borrhévi áttörése néven emlegetik. Ennek következtében a hegység Aranyoson inneni, azaz az Erdélyi Mezőség peremdombságát alkotó Kolozsvár–Torda vonal felé eső részének sarkantyúszerű nyúlványa különálló egységet képez a Torockói-medencét is magába záró masszívumtól.

A mélyebben elhelyezkedő metamorf és vulkanikus kőzetekre a földtörténeti középkor jura és kréta korszakában tengeri üledékek rakódtak le. Ennek következtében a tengerek visszavonulása – pontosabban többszöri transzgressziója, ill. regressziója – következtében egységes mészkőtakaró alakult ki. Ennek nagy része utólag a nagy, alulról felfele ható és az oldalnyomás következtében átalakult, illetve átkristályosodott vagy amorffá vált, metamorfizálódott, a felszíni vizek, esőzések okozta áradások eróziós munkája s utólagos lehordás során pedig feldarabolódott. Ehhez más, függőleges irányú hegyképző kéregmozgások is hozzájárultak. Ilyen módon az egységes Peterdi- és Szindi-hegygerincet, illetve mészkőfennsíkot több árok vagy szakadék, illetve mészkőszurdok szabdalta fel. Ilyen a hegység Borrév felé eső részén a Berkesi-szoros, ettől 18 km-re Torda irányában, a hegység lába felé a vadregényes Tordai-hasadék, az Aranyos partja irányában Várfalva felé az Újvilágnak nevezett s kevesek által ismert, vakon végződő sziklaszurdok, Szind község határában, Koppánd és Tordatúr között a Túri-hasadék.

A hegységnek ez a része ellaposodik, kiszélesedik s ezek a kőzetek behúzódnak az Erdélyi Mezőség fiatalabb korú (harmad- és negyedkor folyamán lerakódott) tengeri üledékei alá. Ezek anyaga agyag, márga, márgapala, vulkáni tufák és utólag képződött mészkő. A triászok kori rétegekre (zöld porfir), rakódtott mészkő kb. 400 méteres (helyenként 600) vastagságban fedi a felszínt. Az Erdélyi-medence kialakulása során, mely eredetileg a Pannon-tenger egyik

nagyobb öble volt, az orogenetikus mozgások, a tengerek vizének transzgressziós és regressziós előretörései és viszahúzódásai, az interfázisokban ható felszínformáló eróziós tényezők alakították ki a környék arculatát.

Amennyiben kirándulásainkon késő délután, a Kolozsvár fölötti Mikes-tető–Árpád-csúcs vízválasztó gerincről nézzük az amúgy ritka szép élményt nyújtó nyári naplementét, amikor is a napkorong a Tordai-hasadék fölötti hegyek mögé még nem bukott le, fölséges látványban van részünk, az erdők fedte dombsorok fölött mintha hullámzana az egykori tenger, ősképzetünk eleven jelene.

A hegység innenső szakasza, Tordatúr–Koppánd–Szind felé néző vonulata, ennek kiszélesedett, lapos része „bezökkent”, fölé a Kis-Köves-bérc és a Köves-bérc sziklafennsíkja, illetve sziklagerince magasodik, emelkedik menedékesen a Tordai-hasadék irányába, sőt azon túl is az Aranyos magas martjának leszakadásáig. A földtörténeti harmadkorban itt kb. 10 millió évig tenger volt, ez a meleg tenger elsekélyesedett, kicsapódott belőle a só és mész, ez tömzsökben és rétegekben ülepedett le. Később ezeket az üledékeket a felszíni vadvizek, az erózió lepusztította s csak egyes pontokon mutathatók ki. A tengerből kiemelkedett terület egység mai hegy-vízrajzi alakulatait a negyedkorban hozták létre a felszínformáló erők.

A Túri-hasadékban ugyanazok a tényezők hatottak, mint a Tordai-hasadék kialakulása folyamán, részben, illetve – a víz munkája tekintetében – nagy részben, azonban Czirbusz Géza, Cholnoky Jenő, Tulogy János, majd Nyárády E. Gyula nézetei, a föld alatti folyó vagy/és beomlott barlang elmélete, amely a Tordai-hasadékra vonatkozóan elfogadott volt, itt érvénytelen. Emmanuel de Martonne elmélete, mely szerint a Tordai-hasadék epigenetikusan, kizárólag a víz munkája által keletkezett a felső jurakori stramberg mészkőben, kiegészítve a Tulogy János doktori disszertációjában írottakkal,

A hegységnek ez a része ellaposodik, kiszélesedik s ezek a kőzetek behúzódnak az Erdélyi Mezőség tengeri üledékei alá.

A Túri-hasadék. Kép: a tordai sóbánya honlapja

miszerint ehhez merőleges hegyképző mozgások is hozzájárulhattak, a Rákos- (vagy Túri-) patak által kialakított Túri-hasadékra nézve ugyanúgy érvényesek.

A Túri-hasadék tehát, a Tordai-hasadék kisöccse újabb keletű, epigenetikusan képződött, felső peremén eocén-oligocén korú, alább viszont jurakori, úgynevezett tithon mészkőbe vájódott sziklaszoros. A mészkő csak részben metamorfozálódott, a karsztosodás foka magasabb, a Tordai-hasadék barlangjaiban cseppkő nem létezik, itt a Túriban is csak kevés helyen beszélhetünk felszíni barázdált cseppkőkéregről, ezzel szemben viszont az egyik barlangban – tulajdonképpen egy kb. 3 méter átmérőjű, meredek falú, több méter mély járat – ún. „hegyi tej”-ből kicsapódott mészkőkristályok alkotnak bársonyos, vattaszerű, vakítóan hófehér bevonatot a járat falainak teljes mélységében.

Kolozsvártól kb. 20 km-re, az Erdélyi-sziget-hegység keleti peremhegyeiben keletkezett, Tordatúr és Aranyoskoppánd falvak között, ÉNY-DK irányban húzódik ez a hasadék, hossza 2800 méter, a benne folyó patak esése a szakadék végétől az elejéig 70 méteres. Az oldalfalak alacsonyabbak, mint a Tordai-hasadékban, a legmagasabb 504 m (tengerszint fölötti magasság), a hasadékon kívül, annak peremén a legmagasabb csúcs a Tinora. A meglehetősen tagolt oldalfalakon sok toronyszerű sziklatú vagy oszlopszerű képződmény alakult ki, pl. a Kuttyák sziklája, Cigányok papja, Kis Hun, Nagy Hun stb. Számos kicsi és közepes nagyságú barlangja van, az egyik közel 400 méter hosszúságú.

A Túri-hasadék festői szépségű, részletes leírását Orbán Balázs *Torda város és környéke* c. könyvében olvashatjuk, Czárán Gyula, „az erdélyi turisztika atyja”, a *Revue Alpin* c. francia turisztalamban 1904-ben népszerűsíti *Le Gorge de Torda et Túr* c. cikkében, a Tordai-hasadékkal együtt. 1948-ban Bodoczy Károly tordai ügyvéd (és szenvedélyes kiránduló) írja le festői képzethalmozással az *Erdély* c. folyóiratban. Újabban Czárán Gyula emléke tiszteletére a Kolozs megyei EKE emléktáblát helyezte el az egyik, a szakadék bejáratához közel eső sziklafalban.

Tekintettel a növényzet (kb. 700 növényfaj), valamint az állatvilág (mind a gerinctelen, mind a gerinces fauna) gazdagságára, a Román Tudományos Akadémia Természetvédelmi Bizottsága természetvédelmi területté nyilvánította.

A Túri-hasadék Tordatúr felőli, alsó bejáratát valaha két, oszlopszerűen felmagasodó sziklafal alkotta, közöttük keskeny bejárat, ezek jelenleg nem léteznek, mert a hasadék elején megnyitott kőbánya munkálatai során felrobbantották és elhordták őket. Emiatt újabban környezeti változások figyelhetők meg a hasadék belterületén, ezek befolyásolják az élővilágot is. A két sziklakapu ugyanis visszafogta a hasadékba a meleget úgy, hogy nagyon meleg nyári napon látogattunk oda (személy szerint 1957-ben jártam ott), a sziklakapun erős hideg levegő áramlott ki, mert a belterület mészkősziklái reggel még nem melegedtek át, de a fölötte levő meleg légtömeg kiszorította az alább levő hideget. Ennek következtében a hasadék növényzete is inkább

mezo-xerofil vagy mezofil (közepesen száraz, ill. közepes nedvességigényű) volt. Az említett változás viszont a belterület fokozott kiszáradását és igénytelenebb kozmopolita gyomnövények betelepődését tette lehetővé. Ezek mellett melegkedvelő, az erdélyi Mezősége jellemző keleti és déli növényfajok honosodtak meg. Az erősen megritkított erdőfoltok aljnövényzete viszont jégkori reliktumfajokat vagy helyi endémizmusokat őrzött meg.

A Túri-hasadék többi, belső része viszont nem sokat változott, a déli kitettségű oldalak fokozott kiszáradását nem számítva, a környező mezőgazdasági művelésbe fogott területekről, vetésekről viszonylag sok, spontán élő gyomnövény és vetési burján vándorolt be ide, zavartalan feltételek közé (az állatok okozta taposás gyenge, kaszálás nincs). A szakadék felső peremén kőpenyítársulás jellegű cserjések (eredetileg tölgyesek, a felső hasadéki részen sziklai bükkösök) uralják a terepet, erdőfoltmaradvány-jellegűek. A szegényes sziklai redzintalajok humuszsavtartalma hasonló az előző évtizedekéhez, bár itt is megjelentek a tömöttebb, szerkezetét veszített szegényes talajt jelző igénytelen szőrfű (*Nardus stricta*) foltjai.

Orbán Balázs leírása *A Túri-hasadék vagy a Túrikő* címen a szurdok bejáratánál említi a tordatúri Tarsoly család malmát, amely adó, ill. vám fejében örölte a környék gabonáját. A sziklakaputól balra egy kb. 3 méteres, kicsi barlang (vagy inkább csak kőlyuk) van, ez a Malom barlangja, újabban Kecskés lyukának is hívják. Ebben, de a hasadék más barlangjaiban is, az előző korok (réz- és bronzkor) ősemberének konyhahulladékát találták meg és írták le őstörténészek. Az '50-es években juhakolnak használták, sőt rövid ideig, száraz hely lévén, a kőbányában használt dinamitot tárolták benne. Itt a hasadék valaha, a malom fölötti részen keskenyebb volt, sziklavályúszerű, de ez a malom rég nem létezik, a széles bejáratot egy parasztház őrzi, még a kőfejtő munkások is az udvaron át járnak be munkába. Amióta rezerváció, tilos a látogatás, azaz csak engedéllyel lehet bemenni, régebben turistákat kisebb ellenszolgáltatásért, bár nem kimondottan szívesen beengedtek a szakadékba, sőt kifelé is.

A sziklafalak ezután összeszorulnak, a patak mentén ösvény nincsen, de a baloldali sziklaoldalra felkapaszkodhatunk egy vékony csapáson, innen néhány tíz méter után vissza lehet ereszkedni a patak mellé. A meredek oldalfal

fölé, kissé feljebb egy magas sziklatú nyúlik fel, ez a Kuttyák sziklája, a pásztorok innen dobták le a kóbor kuttyákat. A vele szembeni oldal középmagasságában egy nehezen megközelíthető ovális barlangnyílás van, kicsivel tovább, ez a Negruj barlangja. E fölött a patakmeder ismét szűkebb, úgy látszik, a patak vízhozama régebben nagyobb lehetett a mainál. Itt bővizű zubogók vannak, a meder tele van sellőkkel, örvényekkel, a kövek simára kopottak, csúszósak. Megfelelő kiépítettség hiányában a természetjáróknak bizonyos fokú akrobataismeretekre van szükségük.

„Kétségtelen, hogy az ilyen sziklaszorosokat maguk a folyamok és patakok törték át és mélyítették le századévek hosszú során” – írja Orbán Balázs 1889-ben. Ez a későbbi Emmanuel de Martonne-elv.

A szakadék egész hosszában kanyarulatok összefonódását mutatja, a sziklafalak, csompók, tornyok, hornyok, vágatok, kőfülkék, egyszóval a feldaraboltság, az aranymetszés – élettelen természetben ritkán tapasztalható – szabályai természetes tökéletességének átérzésére, ennek nyugalmas hangulatára serkenti a szemlélőt. Emiatt pl. a Bodoczy Károly által eszközölt szemleleten, festői jellegű tájleírás ismerete nélkül is bátran ajánlható kirándulónknak, hogy fáradjanak el ide.

A zubogókon felül, továbbhaladva, a patak egyik nagyobb örvénye széles, lapos sziklakádat vésett ki medrében, ezt Peti gödrének nevezik. A Peti gödre fölötti Butikás-sziklaoldal függőleges, meredek, hófehér sziklafalain a fölötté menedékesen magasodó lankás domb oldalából a túri határban fakadó csermely, illetve időszakos patakocská vize csorog le. A közvetlenebb környéken üde sziklagyepfoltok, sőt egy kicsiny, dús fűvű rét is kialakult, a sziklák alkotta padokon és vályúzatban. Innen néha lezuhannak a legegész állatok, ahogy a dús fűcsomók után kapaszkodnak mohón. Ezt követően egy meredekebb völgyrész következik, itt a patak vízesésszerű zubogókon át ömlik alá. A sziklafalak összeszorulnak, magasak, lemosottak, ezt nevezik Nagy-oldalnak.

Ide nehéz felkapaszkodni és újra leereszkedni, lejutva a patakmederbe, a Butikás-oldal túlsó végénél két, sziklaüregekből felbugyogó forrás található.

Ez már a Túri-hasadék középtája, itt egy magas szikla, a Kaszta oldala meredeken magasodik az égre, s érdekes optikai jelenség adódik, a két keskeny sziklafal, a Kaszta oldala s a vele szemben levő Nagyboroda között.

Amennyiben a kiránduló az égen áthaladó felhőket nézi, amint ezek elhúznak az ily módon megnyílt égdarabon, úgy látszik, mintha az oldalfalak inognának, majd forgásba lendülnek.

Ilyen jelenség a természetben nagyon ritka. Mesterségesen csak pszichológiai laboratóriumban idézhető elő, de egyes pszichés betegeknél is (tudathasadásos vagy epilepsziás psychopatáknál, idült alkoholistáknál stb.) előfordulhat, mint ideiglenes állapot, különböző intenzitással.

Hogyha a kiránduló égnek fordított szemmel vagy a hátára fekvé nézi a magas sziklafalak alkotta körönd kőcsipkés peremét, hosszan, elszédül tőle, a világ forogni kezd – mintha egy nagy sziklaörvény keringene körülötte. Az embert kicsinységérzés keríti hatalmába, mintha óriások malma örölne körülötte. Ez az élmény itt természeti jelenség!

A Nagyboroda középmagasságában kicsiny nyílású, de belvilág tekintetében öblös barlang van. A Nagyboroda hosszú előhegyét Tinora-gerincnek nevezik, az utolsó, részben különálló tömbjét pedig Nyírott-oldalnak (Tunsul). A patak hat kisebb vízesésszerűen keresztül zuhog le a mélybe, egy Felső-fürdőnek nevezett medencébe. Itt a szóbeszéd szerint valaha tavirozás (Nymphaea alba) éltek – ez talán török hatásra utal, mint az Ibla kertje a Tordai-hasadékban – de ma pusztá sziklamedence, kellemes fürdőzést lehet rendezni benne.

A Nagyboroda és a Nyírott-oldal között a sziklák összezáródása vályúzatot alkot, itt van a Nagy-Kaszta nevű barlang. A néphit szerint ez keresztülér a Dobogó-hegység alatt, és Peterdnél a Nagy-Sós-patakánál van a kijárata.

Ösvény híjával a patakmederben menve tovább, a Podmoly (Padmaly) oldalán, magasan a sziklában nyílik a Legények barlangja, mely elnevezését az elmúlt századokban divatozott katonaszedés (kötéllal való újoncfogás) „finom módszereinek” köszönheti. Ide bújtak el a parasztleányok, amikor híre kerekedett, hogy jönnek a katonafogdosó káplárok. A katonaelet az 1700-as évektől kezdve kb. az első világháborúig 14-16 évet is tartott. Szükség volt a gulyáshússá aprítható legénységre, akik táján, muszka, burkus, rác, polyak s más országokban haltak hősi halált az Osztrák Birodalom császáráért s ennek tábornokaiért. Még régebben a barlangot állítólag tatárvesz és török rablótámadások elől menekülők is használták. (Erről a leírás idején állítólag legenda is élt a faluban.) Régebbi elnevezése – Szőnyi barlangja. A tatár

sereget ugyanis egy Szőnyi nevű helybeli magyar vezetésével úzték el.

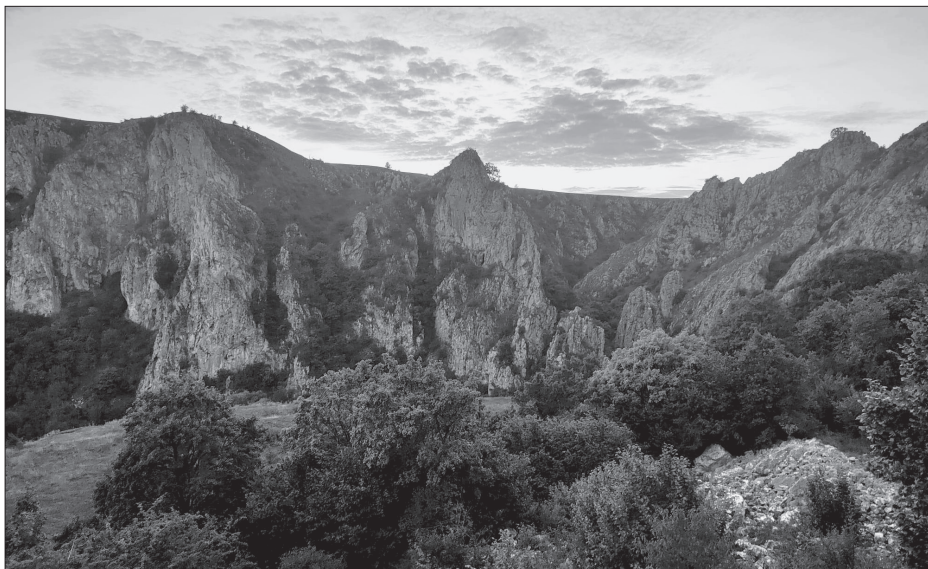
A szoros közepét egy tágultabb rész képezi, ez a Décsenge árka, a beleszakadó jobboldali csermely tulajdonképpen az időszakos folyású Décsenge pataka. Innen magas sziklaszálak nyúlnak az ég felé, az egyik kéttornyú alakzatot Katedrálisnak vagy Kétágú templomnak nevezik, a másikat, ahol a Décsenge a Rákos-patakba ömlik, egy koronás kolosszusszerű alakzatot Cigányok palotájának vagy egyszerűen a Barátnak, de egyesek Szent István vagy Szent László szobrának hívják. Alapját vasos sziklatömb képezi, benne két kicsi barlangocská. A Túri-hasadék ez a legszebb része, a sziklaalakzatok különössége, üde növényzet egységében és sajátosságában festői élményt nyújt a szemlélődő kirándulónak.

A zubogókon felül a patak egyik nagyobb örvénye széles, lapos sziklakádat vésett ki medrében, ezt Peti gödrének nevezik.

A Túri-hasadék ez erősen tagolt része, sziklakarajokkal. A Poszumbák-oldal mellett egy sziklatömb emelkedik ki, itt egy nehezen megközelíthető barlang van, a leletek alapján valószínű, hogy már a kőkori és bronzkori emberelődei is használták lakóhelyként, s állítólag Koppánd falu lakói is menedékhelyként. A Poszumbák-oldaltól keletre egy sziklafal zárja el a völgykatlant: vésműszerű alakzat ez, Bahri vára. A tetőgerinc magasságában nagy nyílás van, a Csűr.

A Csűr fölötti sziklaoldal gyepeit legettetik. A népi hiedelem szerint – az imént leírt szakadt falú, 88 sziklaéllal, oszlopokkal szabdalta fantáziamegmozgató hely környékén kincs van elrejtve, azt törpék őrzik, a hét vasajtót csak vasfű (*Verbena officinalis*) segítségével lehet kinyitni. A rejtekhelyét csak egy barát pap ismerte, de nem árulta el senkinek, s hirtelen meghalt. Ugyanilyen hiedelem él a Tordai-hasadékban elrejtett Dárius, illetve Decebalus király kincséről is.

A Túri-hasadék felső, szűk bejárata mögött a legények fürdője, az oldalfalban a Pongyer-barlang és több más kicsi üreg van. Ez a felső bejárat ma már nem létezik. Valaha szekérral is járható dűlőút ereszkedett le a Túri-hasadék felső részén, Koppánd felől, de egy levált sziklatömb leontotta, illetve

A meglehetősen tagolt oldalfalakon sok toronyszerű sziklatú vagy oszlopszerű képződmény alakult ki. Paul Marina-Incefi fényképe

elszűkítette ezt az utat, a II. világháború után felrobbantották a sziklát, így a hasadék ma vakon végződik egy sziklafalban, a Pongyer-barlang alatti részen. Az egész Túri-hasadékban 29 barlang van, de kimondottan speológiai ismerveket tekintve C. Goran 1981-ben kiadott *Romániai barlangok rendszeres katalógusában* csupán három nagyobb barlangot kodifikál innen. Ennél sokkal részletesebb és pontosabb I. Viehmann: *A Túri-hasadék karsztjának teljes leltára* (1988, kézirat), bár ez nem speológiai munka.

Tordatúr község területéről sok más helyen is kimutathatók telephelyek, a késő kőkorszak, réz-, bronz-, vas- és római kor idejéből.

Kimondottan – tehát barlangászati tekintetben – 7 olyan nagyobb barlangja van, amelynél a barlangszáda, átmeneti zóna (ameddig még bejut a fény) és a tulajdonképpeni örök sötét belső barlangjárat, azaz a klasszikus és tipikus barlangtani hármass felosztás megtalálható. A többi inkább csak tágas vagy kevésbé tágas kőlyuk. Régészeti leletek a Túri-hasadékból már az 1880-as évekből ismertek. Szórványleletekről azelőttől is vannak adatok, de ezek semmiféle rendszeres feltáró munka eredményeként sem foghatók fel. Egyes barlangokban, vagy barlangok előtti turzásokból új kőkori kőkaparók, lándzsahegyek, réz- és bronzkori

konyhahulladékok kerültek elő (sok marha, őz, szarvas, vaddisznó stb. csontjai). A hasadék felső peremén, egy teraszon, padozatos részen ovális, több mint 3000 éves sütőkemence maradványait találták, kérdés, hogy a körülötte kiásott kőkaparók nem valamelyik barlangból kerültek-e ide, ugyanis vita tárgyát képezte, hogy ez a szabadtéri sütőkemence (szláv szokás) nem középkori mészégető-e vagy még újabb maradvány?

Én személy szerint 1944 őszén (októberben) láttam, ekkor a honvédek rőzsetűzet raktak bele és szalonnát pirítottak rajta. A közvetlen környéken ugyanis nagyszabású hadművelet folyt, az ún. tordai csata, nehézfegyverzet (ágyúk, tankok) golyószórás, lovas és gyalogsági egységek bevetésével, sok halottal, de magát a Túri-hasadékot elkerülték a harcok. Az említett szabadtéri sütőkemencéről csak annyit még, hogy 1957-ben egy falusi ember mondott róla annyit, hogy régi, régebbi, mint a templom. (A templom – több későbbi átalakítást nem számítva – az 1400-as években épült, állítólag korábbi alapokra.) Tény, hogy a környék valaha erdőekben gazdagabb lehetett, mint ma, a mezőgazdasági területek kiterjesztése előtt, több volt az erdei állat, a vadásznivaló. Tordatúr község területéről sok más helyen is kimutathatók telephelyek, a késő kőkorszak, réz-, bronz-, vas- és római kor idejéből. A leletanyag nem egységes, inkább gyéren lakott vagy/és időszakosan használt vadásztanyákat sejtet. Orbán Balázs megjegyzi: „Igen óhajtható, hogy arra hivatott paleológusok a Torda körüli szorosok átkutatását eszközölnék.” Ezt a munkát az utóbbi években a

Kolozsvári Történelmi Múzeum végezte el tiszteletre méltó aprólékossággal.

Ami a Túri-hasadék geológiai leírását illeti, a szerző, Koch Antal, volt kolozsvári egyetemi tanár, neves geológusnak az Erdélyi-medence földtani ismertetését célzó munkáját veszi alapul, részletesen leírja az itt található üledékes kőzeteket, konglomerátot, breccsát (nem csupán az előbbieken már említett portlandi stramberg mészkőt), részletes és pontos képet ad, s a kor színvonalán igyekszik vegyi alkatukat is magyarázni. Ami pedig érdekesebb, hogy, noha én nem vagyok geológus, a Tordai-hasadékon túli Várfalvával szemben, az Aranyoson innen, egy meg nem nyílt hasadék szakadékszerű, benyúló mészkőszakadásán túl ugyanilyen bazaltból álló kőzetet találtam, benne apró, üveggyöngyszerű kalcedongömböcskéekkel, valamint ujjbegynyi, apró, tejfehér, kavicszerű olvadékból keletkezett kvarcképződményekkel. A hely járhatlan (nem járható), de kiesik a turistautakból, s a környéken gyalogsági aknákat helyeztek el – akik nem kiválasztottak, lehetőleg ne járjanak arra. Ezt lehet, hogy szintén II. világháborús utánérzés szülte, 1944-ben ugyanis a Város erdejének peremét aknásiították el, hogy az Aranyoson átkelt s Mészkö térségében hídfőt kialakított orosz-ukrán-román gyalogság erre irányuló esetleges támadását megakadályozza. Más kézenfekvőbb magyarázat is adódna, az ugyanis, hogy az Emmanuel de Martonne-elv a Berkesi-, Tordai-, Túri-mészköszurdokok kialakulására vonatkozóan csak részben helytálló, létezett ugyanis egy régebbi s elvetett magyarázat, mely szerint a mészkőtakaró az alatta fekvő vulkanikus kőzetek kidagadása miatt repedezett meg, ehhez vertikális hegyképző mozgások és másodlagosan a víz munkája is hozzájárult. Az itteni, ún. Újvilág-szurdok aspektusa ezt látszik igazolni, ez pedig sok jó nevű tudós neve mellé tenne egy kis kérdőjelet. (Ezt a posztvulkáni működéselvű kialakuláselméletet ma már senki sem vitatja, az elfogadott s kényelmes elv helyett, ami attól eltér, ott inkább aknásiának.)

A Túri-hasadék belterületén, az eddig leírtak miatt, esetleges további ipar-telepítési előmunkálatként egy vízügyi állomást is építettek az 1970-es években, ennek szerepe a vízháztartás alkalmazása (ciszternák, zsilipek, vízóra), az áradások megakadályozása, a környék gazdaságainak öntözése s egy közútda vízellátásának biztosítása lett volna. Ez a vizes állomás ma is megvan, működőképes, s egy falubeli ember ellenőrzi.

(2003/4)

S. Benke Éva

Emléktutazás 2023 őszén a Partiumban (1.)

Szabadszállás református egyházközségének tagjai úgy ünnepelték Petőfi Sándor születésének 200. évfordulóját, hogy végigjárták a Partiumban azokat a településeket, ahol a költő is megfordult. A *Művelődésben* négy részben közöljük az emlékről készült beszámolót.

Portré Petőfiről

„Á

llandó égésben-lobogásban élt jelent, álmódott holnapot. Szerelmeit megvívta. Júliáját megtalálta, majd az 1848-as márciustól a segesvári epilógusig versekben írt életkrónikával és megálmódott hősi halállal lett Történelem. Ha örvendünk, őt daloljuk, ha bánatunk van, ha hiányzik, ami nincs, a Petőfi-sorok mindig kísérik az idézésben. A szavakkal minket keresett, és amióta Ő a halhatatlanság Parnasszusán tanyázik, mindig hozzá hasonlók után vágyik az értelem. Egy 150 évvel ezelőtti óév búcsúztatójának hangulatában-érzelmeiben azonosulva valljuk: »Ó, haldokló év! sírod mellett engem / Lány bölcsőjében ringat a remény...«¹”

Az irodalomtörténészek szorgos munkájának köszönhetően tudjuk, hogy Petőfi személyéhez kb. kétszáz ember kapcsolódik, akiknek neve, barátsága, élete, személye valahol felbukkan a költő rövidre szabott életében. Ismeret-ségi köre igen széles volt, a tíz-tizenegy év alatt számtalan helyen felbukkant, élt, több-kevesebb időt töltött, és szinte minden társadalmi rétegben ott-honosan mozgott: főrangú nemesek, szegény, éhenkórász színészek, mes-teremberek, iskolatársak, neves írók, költők, magas rangú katonák, forradalmárok, szabadságharcosok körében. Iskolaévei, kalandos ifjúsága színterei, iskolák, színtársulatok, katonaság, Sárszentlőrinc, Aszód, Selmechánya, Pápa, Pest, katonaság, Sopron. 1839. szeptember 6-án önkéntesként kötelezte el magát a császári hadseregben, igaz, kis csalással, mert 1821-ben születettnek mondta magát, hogy felvegyék. Pedig

csak 16 volt, vékony, sovány gyenge kamaszlegény – végül két évet szolgált le, mert súlyosan megbetegedett. 1841-ben bocsátották el a zágrábi kórházból, ahol súlyos tüdőbetegsége után lábadozott. Színházi próbálkozásai: Pest, Debrecen; vándorszínész éve: Diószeg, Székelyhíd, majd ismét Debrecen, s ki tudja, még hol, merre nyomorgott. 1843. november 28-án írta Bajza Józsefnek, hogy egy trupp hívta magához a „szelmes színész” szerepkörre, ez egy falujáró harmadrangú társulat volt: „Ez hitt magához, s jó szerepeket, jó fizetést ígért. Ennél fogva – de leginkább azért, mert pénzem már elfogyott, s tovább már nem utazhattam – hozzá állék. Diószegre menénk.” Ezután érmelléki falvakban kalandoztak, bevétel nem volt, éhezés, nyomor annál inkább, a társulat felbomlott. Petőfi üres zsebbel, gyalog tért vissza Debrecenbe, még ruháit is eladta, szinte semmije sem volt. Erről, az 1843-as télről írja Illyés Gyula Petőfiről szóló könyvében, hogy ekkor tudatosult a költőben, hogy színésznek nem jó, marad tehát a költészet, szerepet játszani úgyis tud: versben. „Minden versében van valami a deszkára kiugró színész közvetlenségéből. Itt van például a *Befordultam a konyhára*, vagy *Kis furulyám szomorúfűz ága* verse. Népdalszerű versei a szerepjátszás remekei.” Megérkezve Debrecenbe, barátjánál, Pákh Albertnél próbált menedéket keresni. Pákh elbeszélését Jókai írta meg később a találkozásról: „Egy este, amint hazamegy (ti. Pákh) a kapu előtt egy sáros, fáradt embert lát ülni, kopott, szakadozott gubában, átázott kalappal, egy nagy vándorbottal a kezében. Alig ismert rá, Petőfi volt.” Néhány nap után

Petőfi személyéhez kb. kétszáz ember kapcsolódik, akiknek neve, barátsága, élete, személye valahol felbukkan a költő rövidre szabott életében.

Érsemjéni falurészlet madártávlatból. Kép: Érsemjén hivatalos Facebook-oldala

Petőfi lakást bérelt egy Fogas Józsefné nevű színházi jegyszedőnél, aki megosztotta saját nyomorát a költővel, mert az fizetni nem tudott. A házacskó a város szélén, szemben az akasztófával állott, a költő didergett, beteg volt, éhezett. Felgyűlt 150 váltóforint adóssága, kiújult a katonaságnál szerzett tüdőbaja, szinte másodszer került élete veszélybe. Ekkor írta meg a *Temetésre szól az ének* című versét. Ezután kereste meg levélben Vahot Imre Pestről, majd segédszerkesztői állást kínált neki a *Pesti Divatlap*nál. Pestre gyalog és szekéren érkezett, tarisznyájában egy füzetnyi verssel, amiket egyenesen Vörösmartyhoz vitt. Vahot így írja le az érkezőt: „...egy mogorva, de jelentős, lelkes arcú fiatalember toppan a szobámba, borzas hajjal, világos színű vagy inkább színehagyott kabát és nadrágban s magas tejű fehér kalappal. Igazi vándorbolygó lélek a viszontagságos hányt-vetett kalandos élet sajátzerű bélyegével.” 1844 tavaszán Pestre került, és végső búcsút vett a színésztől – ekkor írja *Búcsú a színésztől* című versét. Szerkesztőként dolgozik a *Pesti Divatlap*nál, közlik a verseit, majd a *János vitéz* elhozza a sikert, és ezzel az országos ismertséget. Folytonos utazásainak élményeiről az *Úti levelek*ben olvashatnak a pestiek. E beszámolók alapján több évtizedes kutató munka tárta fel személyek, helyek, látogatások nyomait Petőfi életében.

És az utókor? 19 országban 416 szobor, 180 emlékmű, 145 emléktábla őrzi emlékét, arról is van adat, hogy ezek közül hányat, mikor, kik miért romboltak

le. 1862-ben Kiskőrösön, szülőhelyén állították fel az országban először Petőfi szobrát, valamint a főtéri emlékmű részeként Szendrey Júlia egész alakos szobrát, ez az egyetlen szobor róla Magyarországon, Koppenhágában van ehhez hasonló, hiszen Andersen meséit ő fordította le magyarra elsőként. Petőfi életének utolsó óráját Segesvár közelében, Héjjasfalva határában, az Ispán-kútnál töltötte – a költő helyszínen található, összetört emléktáblájának látványáról e sorok írója is beszámolhat. Várkonyi Nándor versnaplója szerint Petőfi tizenkét év alatt (ebben diákkora is benne rejlik) 849–860 befejezett verset írt.² Ebből 71 vers vált népdallá. Idős emberek a hatvan-hetven évvel ezelőtt megtanult Petőfi-verseket ma is hiba nélkül mondják vagy éneklék el. Ne feledkezzünk meg életművének kevésbé ismert részeiről sem, kiterjedt levelezéseiről, műfordításairól, regényéről (*A hóhér kötele*), drámáiról (*Tigris és hiéna*), drámatöredékeiről. Utolsó befejezett versét Mezőberényben, 1849. július 16–17-én írta *Szörnyű idő* címmel, ezzel pedig lezárult gazdag életműve. De mindmáig születnek legendák a haláláról és túléléséről, sírjáról. Székelyföldön, Kányádi Sándor szerint, szinte minden faluban van Petőfinek sírja.

Számadat őrzi, hány verset írt Petőfi a Partium különböző helyszínein, településein. Költői életművét néhány év alatt írta meg, közben bejárta Magyarország minden táját, Felvidéktől Erdélyen át kis falvaktól városokig, Szebenig, és végül Segesvárig.

Volt hely, s ilyen Szatmár, ahol összesen hat alkalommal járt, volt év, amikor egyévben egy hónapot vendégeskedett Szatmáron. Itt barátja volt Papp Endre költő, Riskó Ignác vármegyei főjegyző és Sass Károly, akit iskolai éveitől ismert meg. Petőfi többször megfordult a Sass családnál Borjádán, majd Erdődön újra találkozott Sass Károllyal, aki gazdasági gyakornok volt a Károlyi-birtokon Szendrey Ignác keze alatt – utóbbi mutatta be Petőfit Júliának és Térey Máriának Nagykárolyban 1846 szeptemberében.

Petőfi 1848 telén Debrecenben szolgált „kiképzőként”, várandós feleségét lehozta Pestről, hogy a gyermeke születését ő is várhassa együtt feleségével. Júlia Debrecenben együtt lakott Vörösmartyékkal, mert a Pestről menekültek miatt alig lehetett szálláshoz jutni a városban. Júliának nagy segítséget jelentett Csajághy Laura, a *Szózat* költőjének felesége. Szállásuk Debrecenben a mai Batthyány utca 16. alatt volt. November közepén Petőfi Júlia szüleit is Debrecenbe hozta, futárszolgálaton volt, mindig úton, majd 1849 februárjában Szalontára utazott Aranyékhoz. A hadi helyzet miatt nem hagyhatta családját magára, elvitte Szalontára Júliát és újszülött gyermekét, majd innen is tovább menekítette Tordára 1849 nyarán. A város református lelkésze, Miklós Miklós régi ismerőse volt a költőnek, benne megbízott, nála ott hagyhatta szeretett családját 1849. július 22-én, ő maga pedig Bem nyomába indult Marosvásárhelyre. Többé nem látta övét.

Júlia hírt kapott férje eltűnéséről, őt magát fiával együtt Miklós Miklós lányai menekítették Kolozsvárra. Fialat özvegyként próbálta megkeresni eltűnt férjét, de senki nem tudott neki segíteni. Visszatért Pestre kisfiával, már az öngyilkosságot fontolgatta, másfél éves fiának írt búcsúlevelet, melyet a gyermeknek tízévesen kellett volna megkapnia: „...midőn olvasod e szavakat, már akkor sem apád, sem anyád. Egyetlen örökségül nem bírsz tőlük egyebet, csak nevedet: de azt ne feledd soha, hogy e név, Petőfi! Apád nagygyá, fényes tévé, te legalább őrizz meg minden szennyétől, minden folttól.” A hatóságok közlik az özvegygel, hogy nem maradhat Petőfiné, csak más néven, más családban kaphat tartózkodási engedélyt a császári csapatok megszállása alatt álló fővárosban. És Horváth Árpád jelentkezik, aki mindezt biztosítani tudja özvegy Petőfi Sándornénak. Hát így történt.

Jókai írja 1856-ban: „Elveszett, [...] benne irodalmunk legfényesebb

Fráter Béláné Rhédey Júlia, Fráter Lóránd dalszerző édesanyja. Kép: Érintő portál

csillaga hunyt el. Egyhirtelen meg sem lehet azt mondani, mit veszünk el benne, csak amint mindig jobban halad egyik év a másik után madárlátta sírja felett: úgy tűnik fel egyenként, hogy hány helyen nincsen Petőfi?”

Szendrey Júlia és Petőfi Sándor fia, Petőfi Zoltán 1848. december 15-én született Debrecenben. Anyja után katolikusnak keresztelték, keresztzülei Arany János és felesége voltak. Erdődön, majd Pesten nevelkedett, anyja új családjában nem volt helye, gyámja nagybátyja, Petrovics István volt. 1865-ben Szarvason járt az evangélikus gimnáziumban, de miután egy vándorszíniész társulathoz csapódott Mezőtúron, nagybátyja elvitte magához Pestre, ott íratta be iskolába. Ám 1867-ben ismét színésznek állt, csak apjára való tekintettel vették be a társulatba, nem volt színésznek való, versírással is próbálkozott. Már 17 éves volt, amikor ismét beiratkozott az iskolába Szegeden, jól beszélt franciául, németül, fordított is a társulatnak, ezért valami csekély fizetést kapott. Szervezete meggyengült a rendszertelen életmód miatt, megbetegedett, nagybátyja fürdőre küldte gyógyulni. Utolsó napjaiban nagyapja gondozta, kezét fogta halálában, ő intézte a temetést is. 21 évesen tüdőbajban meghalt, egy jó barát, Dolinay Gyula lakásában, a Sándor utca 12. szám alatt Pesten, 1870. november 5-én. Hagyatéki írói munkásságából 160 német és franciából fordított vers, valamint három drámafordítás maradt. (Krúdy Gyula 1913-ban színdarabot írt róla *Zoltánka* címmel.)

1908-ban Petőfi Zoltánt exhumálták, majd anyjával együtt a Petőfi család közös sírjába helyezték. Petőfi szülei, Petrovics István és Hruz Mária 1849 tavaszán hunytak el Pesten. Szendrey Júlia (1828–1868), aki férje halála évében huszonkét éves volt, 1850-ben férjhez ment Horváth Árpád (1820–1894) tanárhoz, közös gyermekeik: Attila, Árpád, Viola, Ilona (aki mindenkit túlélte, 1859-ben született és 1945-ben halt meg). Júlia szülei Szendrey Ignác (1800–1895) és Gálovics Anna (1805–1849) voltak. Húga Szendrey Mária (1838–1866), Gyulai Pál felesége volt, gyermekeik Aranka, Kálmán, Margit. Petőfi Zoltánt mégsem tudta megmenteni egyik rokona se a korai haláltól, mert mindvégig apja árnyékában élt, abba is halt bele. „Gyorsan, pergő változatban játssza le apja életét, sokszorosan megkicsinyítve” – írja Kosztolányi Dezső. Az utókor apja örökösének elherdálójaként tartja számon. Nem tudott segíteni rajta keresztapja, Arany János sem, aki legjobb barátja volt apjának. Nemcsak Arany János, de az akkori közvélemény se tudta megbocsátani Júliának, hogy „eldobta az özvegyi fátyolt”, fiát se tudta magához venni, nevelni szerencsétlen házassága miatt. De nekünk nem szabad, és nem is kell pálcát törnünk felette. Ő marad a költő műzsája, a magyar szerelmi líra „főszereplője”.

A Partium, azaz Magyarország részeinek ura

A Partium a mai Románia legnyugatibb részén található történelmi, földrajzi terület. Az elnevezés a középkori latin *dominus partium regni Hungariae*, azaz *Magyarország részeinek ura* kifejezésből származik, és arra a néhány kelet-magyarországi vármegyére utal, amelyek Magyarország három részre szakadása után az erdélyi fejedelemség uralma alá kerültek.

Az elnevezése az 1544-es tordai országgyűlésre vezethető vissza. Már 1541-től gyakran változott a Partium területe a török hódítások nyomán, végül 1690-ben megszűnt az Erdélyhez kapcsolódó viszony, s vele az Erdélyi Fejedelemség jogi státusza. 1848-ban az Unió kivívásával Magyarország és Erdély egyesült, így pedig megszűnt a Partium mint jogi fogalom.

1556-tól az Erdélyi Fejedelemség önálló államként létezett, János Zsigmond fejedelemség uralkodásától kezdődően. A 1570. december 1-i speyeri egyezmény szövegében a következő szerepel János

Zsigmond fejedelmi címei között: „Isten kegyelméből Erdély és a magyarországi Részek fejedelme.” Ekkor Máramaros, Bihar, Zaránd, Közép-Szolnok, illetve Kraszna vármegye, valamint Kővár vidéke tartozott a Partiumhoz, és az Erdélyi Fejedelemség további terjeszkedése eredményeként később a Partium része lett még Arad vármegye keleti része és Szörény vármegye is.

A Partium az 1606 utáni rendi függetlenségi küzdelmekben részt vevő erdélyi fejedelmeknek időlegesen átengedett területté vált, mintegy „végkielégítésként” kapcsolódott a királyi magyarországi vármegyék besorolása mellett. Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György politikai, diplomáciai lépéseinek köszönhetően változó területű vármegyéket kaptak meg Erdély legnyugatibb részében.

**Kazinczy Ferencet
édesanyja,
Bossányi Zsuzsanna szülei
nevelték Érsemjénben
tízéves koráig, akkor
apja elvitte a sárospataki
kollégiumba.**

A Partium tehát nem a történelmi Erdély része, attól különálló terület, amely az idők során közigazgatásilag hol Erdélyhez, hol Magyarországhoz, hol a Habsburg Birodalomhoz tartozott. A mai román és sok esetben magyar közfelfogás szerint ugyanakkor a Partium területét is a tágabb értelemben vett Erdély részének tekintik, bizonyos értelemben hibásan.

A továbbiakban lássuk tehát Partium fontosabb településeit és tájegységeit, illetve a nevesebb partiumi születetteket.

Érsemjén

Egy kis település mindjárt Nyírábrány után, amely nagy embereket adott a magyar történelemnek. Itt született 1759. október 27-én Kazinczy Ferenc, a „széphalmi vezér”, aki polgárosult, finom ízlésű, pallérozott, gazdag és boldog Magyarországról álmódott, így igyekezett a magyar nyelvet is megújítani, csiszolni a költészet nyelvét, irtani a „töviseket”, helyettük a „virágokat” elültetni a nyelvhasználatban. Édesanyja, Bossányi Zsuzsanna szülei nevelték itt, Érsemjénben tízéves koráig, akkor apja

Érmihályfalva főutcája egy 1902-ből származó képeslapon. Kép: képeslapok.wordpress.com

elvitte a sárospataki kollégiumba. Majd Kassán az első magyar nyelvű folyóirat, a *Magyar Museum* egyik szerkesztője lett, együtt dolgozott Batsányi Jánossal. Sorsa messzire sodorta, megjárta a kufsteini várbörtönt, majd kiszabadulása után megkezdte nyelvújítói tevékenységét. Házastársa Török Sophie volt, sok gyermekkel áldotta meg a széphalmi mester házasságát az Úr. Legfiatalabb fia, Kazinczy Lajos az aradi mártírok sorstársa jutott 28 évesen. Kazinczy Ferenc sírhelye Széphalmon (Bányácskán) van, 1831. augusztus 23-án halt meg.

Fráter Lóránd dalszerző (1872–1930), földbirtokos, honvédhuszár százados, országgyűlési képviselő. A Fráter család őséneket tartotta Fráter Györgyöt, akinek apja kismemes, anyja velencei nemesi családból származott, a fiú eleinte Utyeszenyit nevet viselte, később felvette anyja után a Martinuzzi nevet, majd pályája felívelő korszakában bíboros lett, húszévesen már pálos szerzetes, „fehér barát”, fráter, páter, György barát, innen a Fráter név. 1534-ben már Várad püspöke, majd Esztergom érseke. Izabellának, Szapolyai János király özvegyének jobbkeze volt, a kiskorú fejedelem János Zsigmond nevében Erdély kormányzója. A császár embere, Castaldo zsoldosaival meggyilkoltatta alvinci várában. Érdekes, hogy a protestáns Fráter család rokonának tartotta a protestantizmus elszánt üldözőjét, Fráter Györgyöt. Fráter Lóránd rokona volt Fráter Erzsébet is, Madách Imre felesége. Fráter Lóránd édesanyja, Rhédey Júlia révén rokonságot tartott az angol királyi házzal is. 1907-ben ő állított szobrot Érsemjénben a jakobinus mozgalom hívének, Kazinczy Ferencnek. A település

hálás lakói 2009-ben Fráter Lórándnak is szobrot állítottak. A neves érsemjéni dalszerző 1928-ban még New Yorkban is hegedült.

Csiha Kálmán (1929–2007) református lelkész, erdélyi püspök, költő, memoáriró. A családnak a településhez tartozó Barantón volt birtoka. Számos vallásos könyv szerzője. 1957-ben letartóztatták, tíz év börtönre ítélték, megjárta Marosvásárhely, Kolozsvár, Jilava börtöneit, volt elítélt rab a Duna-deltai kényszermunkatáborban. 1964-ben szabadult, emlékirata: *Fény a rácsokon*.

Érmihályfalva

Első lakói a királyi várbirtok népei lehetnek, de a település a tatárjáráskor elpusztult. Neve csak 1270-ben tűnik fel, bizonyos Mihaelt birtokaként, elhagyott, puszta falu lehetett, melyet aztán a Turul nemzetség népesített be. A környező puszták is hozzá tartoztak, egyházilag is volt jelentősége, hiszen bizonyos Péter nevű papja már a váradi székeskáptalan papjaként járta a szomszédos határban található kis településeket. 1457-ben már vásártartási jogot is kapott. A püspöki tizedjegyzék alapján látható, hogy a falu a korabeli Bihar vármegye egyik legnagyobb gabonaterületét fizette. Ám 1552-ben csupán 14 portát írtak itt össze, a dúlások, harcok nyomát viselte ez a település is. Lassan nőtt a népesség száma, 1720-ban már 69 jobbágycsalád élt itt. Csak a 19. század végére indult meg a fejlődés, amikor a vasútvonal megépítésével bekerült a gazdaság érrendszerébe. Textilárut, olajat szállítottak a vidéki szatócsoknak, gabonát

és élőállatot vásároltak a földesúrtól. Mihályfalván is megjelentek a polgárosultabb iparágak, ablakredőny-gyárat, papírgyárat, pótkávégyárat és téglagyárat hoztak létre. 1883-ban megalakult az Érmelléki Takarékpénztár, majd a Kereskedelmi és Iparbank. Református temploma a középkori egyház alapjaira épült 1714-ben, miután a korábbi évtizedekben a törökök többször feldúlták a települést, mai arculatát a 1887–1892-es felújítás után nyerte el. A templom nagy értéket képviselő harangja 500 éves, 800 kg-ot nyom. Felirata szerint: Veres Mátyás szolgálata idején, II. Ulászló király idején Szent György vértanúnak ajánlva 1491-ben készült Nagyváradon, Imre mester harangöntő által. A katolikus templom 1901 és 1904 között épült. Érmihályfalván az évszázadok során három iskola is működött. 1650-ben református, 1755-ben katolikus, a 19. század végén pedig izraelita elemi iskola. Ma már középiskolája is van. 1844-ben V. Ferdinánd császár mezővárosi rangra emelte a települést, 1882-től járási székhely főszolgabírói hivatallal. 1989-től város. Az elmúlt évtizedekben került a központba Bocskai István mellszobra, és egy emléktábla is, amely Petőfi ottjártát örökíti meg. A lángelkű költő 1847. május végén töltött ott egy éjszakát, és itt írta *Legszebb versem* című költeményét. (A fennmaradt vers nem hiteles szöveg.)

**Érmihályfalva neve
1270-ben tűnik fel,
bizonyos Mihaelt
birtokaként, elhagyott,
puszta falu lehetett,
melyet aztán a Turul
nemzetség népesített be.**

Kuthy Lajos (1813–1864), író, drámaíró, 1848-ban miniszterelnöki irodavezető. Nemeskürty István azt írta róla: „Jókai, Kemény nem támadt a semmiből, többek között olyan előkészítőik voltak, mint Kuthy, akinek prózájától lehetetlen megtagadni az elismerést.”

Zelk Zoltán (1906–1981) Baumgarten-, József Attila-, Kossuth-díjas költő. Apja, Zelkovits Ármin zsidó kántor volt, anyja Herskovits Mária. A család Miskolcra költözött, az ifjú Zelkovits Szatmárnémetiben boltosinasnak állt, majd belépett az ifjómunkás szövetségbe. Kassák Lajos volt a példaképe, aki ekkor már Budapesten élt. 1928-ban a *Nyugat* közölte verseit, 1942-ben Ukrajnába viték munkatáborba, majd 1944-ben újra

1711. április 30-án a Nagymajtény melletti síkságon tette le zászlóit a császári főparancsnok előtt a kuruc hadsereg. Kép: Wikipédia

behívták, de nem jelentkezett, hanem megszökött, így pedig megmenekült. 1947-től különböző irodalmi díjakat kapott, 1956-ban a felkelők oldalára állt, így sokáig mellőzte a rendszer. 1960-tól az *Élet és Irodalom* munkatársa, 1981-ben halt meg Budapesten.

A szalacsi születésű Andrassy Ernő (1894–1968) orvos, Budapesten szerzett diplomát, 1941-ben létrehozta a vidék első szülőotthonát. Sz szenvedélyesen kutatta az Érmelléket, mindent gyűjtött, a Londoni Zoológusok Társaságának is tagja volt. 1952-ben, Érmihályfalván múzeumot létesített. Mint közéleti ember, elnöke volt a Magyar Párt járási szervezetének, világi elnöke az Érmelléki Katolikus Egyházközségnek. 1958. július 25-én az 1956-os magyarországi forradalmat követő bosszú- és megfélemlítési hadjárat során letartóztatták. Államellenes szervezkedés, összeesküvés, hazaárulás volt a vád. Életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. 1964. április 13-án szabadult, Érmihályfalván hunyt el négy évvel később.

Sass Kálmán (1904–1958) az érmelléki Gálospetriben született. 1915-ben apja elesett Doberdónál, az árván maradt családot ő tartotta el, szántott-vetett, mezei munkát végzett a kis birtokon. Nagykárolyban, majd a máramaroszigeti piarista gimnáziumban tanult, Kolozsváron a teológiai intézetben végzett, majd Bázelen, Stuttgartban magas teológiai képzettséget szerzett, nyelveket tanult. 1937-ben Érmihályfalva református lelkésze lett, majd 1939-ben letartóztatták, mert azzal gyanúsították, hogy a Rongyos Gárda tagja. Miután 1944 őszén egy szovjet repülő partizánokat dobott le Érmihályfalva

térségében, befogadott egy sebesültet, aki Maléter Pál volt. Maléter tizenkét évvel később, 1956 novemberében a harmadik Nagy Imre-kormány honvédelmi minisztere lett, majd mivel átállt a forradalmárok oldalára, a Nagy Imre-perben vádlottként számoltak vele, 1958-ban pedig kivégezték. Később az a tény, hogy Maléter Pált befogadta Sass Kálmán, vádként szolgált saját perében. 1946–47-ben Romániában súlyos gondot okozott a szárazság, a Kárpáton túli területekről éhező gyerekeket hoztak Erdélybe, a Partiumba. A református lelkész öt gyermeke mellé még befogadott egy testvérpárt is, akik aztán 1957-ben azt vallották a bíróságon, hogy a lelkész és családja korlátozta őket anyanyelvük használatában. 1946-ban letartóztatták Sass Kálmánt, mivel azzal gyanúsították, hogy részt vett a Magyar Ellenzéki Mozgalomban, 1948-ban hazaengedték, de az ötvenes évek elejétől követési dossziéja volt már. 1956-ban érmihályfalvi fiatalok röpcédulákat terjesztettek, a lelkészt a részvétellel gyanúsították meg, 1957. február 19-én ismét letartóztatták, aznap lett volna nagyobbik lánya esküvője, csak annyit engedtek meg neki, hogy levették a kezéről a bilincset, hogy megáldja az ifjú párt. A lakásában tartott házkutatás alkalmából a gyerekek szobájában 5 amerikai dollárt találtak, ehhez kémtevékenységi vádat kreált a Szekuritáté. Vallatás, súlyos bántalmazás, majd per következett, végül 1958. december 2-án a szamosújvári börtönben kivégezték, családját, feleségét az öt gyermekkel a Bărăganba deportálták kényszermunkatáborba. A református templom előtt emelt emlékművön (állították 1993.

május 30-án.) ez a felirat áll: „Mert nem félelemnek lelkét adott nekünk az Isten.” (2Tim 1,7)

A majtényi sík, Nagy- és Kismajtény

1711. április 30-án a majtényi síkon Károlyi Sándor, a kuruc csapatok ezredese letette a fegyvert Pálffy János császári főparancsnok előtt. Mindez Rákóczi tudta nélkül történt. II. Rákóczi Ferenc Lengyelországban volt éppen – igaz, előzőleg szóba került a megadás, de döntés nem született, mert a vezérkar többsége ellenezte –, a fejedelem ott értesült a szatmári békéről, és bár neki távollétében felajánlották a szabadságot, valamint azt, hogy a birtokait megtarthatja, ő inkább a száműzetést választotta. Rodostóban halt meg 1735-ben. Károlyi döntése ma is vitatható, történelmi megítélése szintén: reálpolitikus vagy áruló? A kuruc sereg 12 ezer főből állt, a katonák ezredesük parancsára hűségesküvet tettek a császárra. (I. József Habsburg császár akkor már halott volt, utódját még nem iktatták be.) Zászlóikat földbe szúrták, fegyvereiket megtartották, a nemesek birtokát nem kobozták el, és szabadon elvonulhatott mindenki. Kismajtényről Domahida felé lehet térni, ott, a vasúti megállóval szemben szerény kőoszlop áll, rajta egy felirat: 1711. Ez emlékezteti a maiakat is az 1703 és 1711 között dúló szabadságharcra, II. Rákóczi Ferenc vezérlőfejedelem személyére. Itt ért véget a Habsburg Birodalom elleni, változó szerencsével folyó harc. Az eseményt megelőző gyűlés április 27-én, Szatmáron volt a Vécsey-palota helyén álló épületben, amely ma a megyei múzeum. A kuruc főtisztek a hivatalos lemondást május 1-jén írták alá Nagykárolyban, a Károlyi-birtokon, a ma is álló kastély elődjében, az ún. „szatmári asztalon”. Azt az asztalt sok-sok évvel később a sátoraljaújhelyi kórház pincéjében találták meg, ki tudja, honnan, hogyan, mikor került oda. A feltételek kompromisszumot jelentettek a rendiség és a felvilágosult abszolutizmus között, ez biztosította 1848-ig Magyarország rendi különállását a Habsburg Birodalmon belül. Ilyen „megadást aláíró asztalt” láttunk a világosi várban, 1849 augusztusából, aztán volt ilyen asztalunk Trianonban is 1920. június 4-én. Mohácsnál nem tudjuk, hol állt az a bizonyos sátor, de ott már az sem volt, aki aláírt volna bármit is. 1945-ben a szovjet tisztek ültek körül ugyanilyen asztalt, szóval történelmünk során voltak ilyen asztalaink, veszített csatáink.

Kölcsy Ferenc 2023-ban felavatott szobra Nagykárolyban. Györfi Lajos alkotása. Demeter Zsuzsanna felvétele

Fejezzük be a majtényi sík történetét egy felemelő eseménnyel: II. Rákóczi Ferenc testőrségének századosa volt gróf székesi Bercsényi László Ignác, aki 1711 tavaszán Franciaországba emigrált, ahol XV. Lajos francia király támogatásával megszervezte a magyar huszár típusú könnyűlovas ezredet. Ez az ezred ma is létezik Franciaországban, a legregebbi katonai egységük a franciáknak. Ma is nemzeti ünnepeken huszár öltözetben, lovon ülve éneklik el magyar nyelven a himnuszukat: „Gyenge

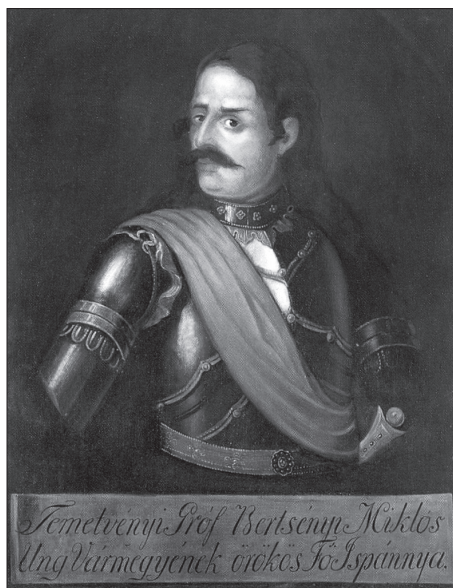
violának letörött az ága, / Az én bánatomnak nincs vigasztalása / Suhog a szél Késmárk felett, / Édes hazám, Isten veled! / Nagy Bercsényi Miklós sírdogál magában / Elfogyott szegénynek minden katonája / Suhog a szél Késmárk felett, / Édes rózsám, Isten veled!”

Talán kevesen tudják, hogy a román fővárosban, Bukarestben régi idők óta létezett egy városnegyed: Berceni. Ez bizony az ott állomásozó magyar huszárok emlékét őrzi, de ezt a románok nem hangoztatják. Az elnevezés Bercsényi

Miklóshoz (1665, Bécs –1725, Rodostó) birtokos főúrhoz kötődik – a grófi címet 1687-ben kapta I. Lipóttól vitézsége jutalmául. 1696-ban barátkozott össze az új sárosi főispánnal, a későbbi II. Rákóczi Ferencsel, mindvégig hűséges társa maradt a fejedelemnek. Fia, Bercsényi László szintén a kuruc sereg generálisa volt. Mindketten elutasították a szatmári béke kínálta amnesztiát, fia Franciaországban, ő maga a Portánál keresett menedéket. Erdélyen át indult a török által birtokolt Havasalföld (Havaselve) felé, a kurucok egy része itt le is telepedett, a város melletti Vácărești falunál, amikor Bukarest közelébe értek. Bercsényi itt megvett egy hatalmas területet a katonáinak, ők itt építkeztek, még kórházat is felhúztak, ott is maradtak a róluk elnevezett Bercsényi településen, amely később Bukarest része lett. Bercsényi Miklós tovább ment a fejedelem után, Rodostóban telepedett le, özvegy volt már, feleségül vette a szintén emigráns családból a nagyon fiatal Kőszegi Zsuzsannát, aki titokban Mikes Kelemen szerelme volt. Mikes megemlékezik erről a *Törökországi levelek* című memoárjában, melyet a magyar szépróza kezdetének tekint a magyar irodalomtörténet. Bercsényi Miklós hamvait II. Rákóczi Ferenc, édesanyja, Zrínyi Ilona, és Thököly Imre földi maradványaival együtt hozták haza Magyarországra 1906-ban. Zrínyi Ilonát a kassai dóm altemplomában, Thökölyt pedig Késmárkon helyezték örök nyugalomra.

Nagykároly

1080-ban Szent László király monostort alapított, hogy a szerzeteseknek, akik a keresztény vallást terjesztették a még pogány vidékeken, legyen hol lakniuk. A monostor később a Kaplony nemzetségből származó Károlyiak temetkezési helye lett, birtokaik is erre felé terültek el. Egyik helyet előbb Káruľ-pusztának, később pedig Kis-Káruľnak nevezték, ebből lett aztán Nagy-Káruľ, később Nagykároly. A család eredetileg Ördög néven szerepelt a regisztrumban, de egyik őjük, bizonyos Ördög András fia kezdte magát Káruľynak nevezni. Mindannyian hűséges alattvalói voltak a mindenkor királyoknak, hű szolgálataikért címeiket, birtokokat kaptak, majd Nagy Lajostól vásártartási jogot, Zsigmond brandenburgi örgróftól országos főkapitányi rangot és az ezzel járó pallosjogot is birtokolták. Ezután kezdtek építkezni. A települést 1335-ben említik először. De szomszédjogokat sérthettek, mert

Bercsenyi Miklós (1665–1725).
Kép: Nemzeti Portrétár

a Báthoryak bepanaszolták Mátyás királynál, hogy ezek várat építenek, idegen katonákat, főleg cseheket tartanak. Ám Mátyásnak szüksége volt hűséges alattvalóira, megengedte a várépítést. A vár nem sikerülhetett rosszul, mert 1661-ben a törökök sikertelenül ostromolták. Egy kis bővítés után még kényelmes is volt ellentétben más várakkal, a kurucok idején maga Rákóczi is egy hónapot lakott benne 1708-ban. Aztán az a bizonyos békekötés 1711-ben új fejezetet nyitott a Károlyiak történetében, egyrészt három évszázadnyi vitát indított el, milyen ember is volt Károlyi Sándor, mert ugye az ő birtokát a Habsburgok nem kobozták el. (Sőt, bátyja, Károlyi Antal labanc volt, ahogy az sok más magyar történelmi család is, s vegyük hozzá Jókait a kőszívűekkel.) Károlyi Sándor 1711 után 23 sváb falut telepített Nagykároly közelében. A várat a fiú, Károlyi József lebontotta, az öreg kövekből kényelmes, sőt fényűző kastélyt építtetett, aztán 1894-ben neogótikus kastély lett belőle az újabb átépítés során, majd még kicsit igazítottak rajta 1904-ben. A fejlesztésre odafigyeltek a Károlyiak, az egyik leszármazott 1831-ben megalapította a Hangya Szövetkezetet. Károlyi Györgyné Zichy Ilona pedig azonnal kitiltotta a kastélyból azt a vendéget, aki kiejtette a száján Ferenc József nevét. Nagykároly és környéke a honfoglalástól Trianonig gyakorlatilag (bárhogy is hívták őket) a Kaplony nembéli Károlyi család birtoka volt, nem véletlen, hogy Nagykároly Szatmár vármegye székhelye volt évszázadokig (1919-ig), pedig kisebb volt, mint Szatmár.

A város református temploma 1746 és 1792 között épült. A reformáció

térhódítása se volt véletlen, itt született Károlyi Gáspár, eredeti nevén Radicsics Gáspár, majd Karolus Gasparus (1529–1592) református prédikátor, akit 1559-től Göncön volt községelkész. 1585 körül kezdett hozzá a Biblia fordításához: „Szabad mindennek az Isten házába ajándékot vinni. Egyebek vigyenek aranyat, ezüstöt, drágaköveket, én azt viszem, amit vihetek, magyar nyelven az egész Bibliát” – vallotta. A munkájában segített neki a fiatal, még szinte gyerek Szenczi Molnár Albert – a későbbi neves prédikátor –, aki naponta vitte át lóháton egy tarisznyában az aznapi fordítást Vizsolyba. Ott Mantskovit Bálint nyomdász kezdett hozzá a nyomtatáshoz, Lengyelhonból hozták hozzá a szükséges papírt egy boroshordóban, ti. a közeli Tállya bort „exportált” a lengyel kereskedőkhöz, cserébe hozták a merített papírt. 1590. július 20-án az utolsó betű is ki volt nyomtatva! (A vizsolyi biblia további története is megérne egy estét, semmi nincs kalandok nélkül a történelemben.)

Nagykárolyban 1829 és 1833 között főjegyzői tisztséget viselt Kölcsey Ferenc. A település féltőn őrizte a *Himnusz* írójának emlékét, volt is mitől, mert a történelem vihara sok becses emléket örökre elpusztított. 1897-ben Kallós Ede szobrász Kölcsey-szobrát avatták a vármegyháza előtt, a város polgárai, a vármegye, a kastély gazdája, Károlyi István adományokkal segítette a szobor felállítását. Kallós Ede korabeli rézmetszet alapján mintázta meg a költő alakját. Kölcsey egy karosszékben ül, öltözete korabeli magyar viselet, egyik kezében könyvet tart, lefele néz, arca nyugodt – hiszen olyan korban élt, amikor a hazafiak egy szebb jövő felé nézhetek. Ám 1938-ban, a költő halálának 100. évfordulóján az új hatalom a szobrot lerombolta. Nagykároly főterén a helyi rendőrök felügyelete alatt nacionalista diákok lefűrészelték a szobor fejét, majd az egész építményt szétdúlták, a városháza pincéjébe dobták, majd 1940 tavaszán beolvasztották, még a nyomát is eltüntették, szökőkutat építettek helyére. A város megsiratta, de várt türelmesen, mígnem 2023 áprilisában Győrfi Lajos alkotását felállíhtatták a régi helyére, ami ismét csak nem ment zökkenőmentesen, mert gonosz lelkű emberek megzavarták az ünnepélyes pillanatot.

A város büszkélkedhet néhány szép épületével: Arany Szarvas fogadó, amit Ybl Miklós tervezett 1838-ban megyebálok rendezésére. 1846. szeptember 8-án itt találkozott Petőfi Teleki Sándor gróffal, és lettek egy életre jó barátok. Aztán a Vármegyház 1830-as évek

végén készült el – 1834-ben még földrendezés is volt itt –, Kölcsey itt dolgozott, itt szólalt fel Wesselényi Miklós, melynek vége a Habsburg felségárulás vádjá lett. (Ma itt találjuk a Iuliu Maniu Műszaki Kollégiumot.)

A református templom előtt áll Károlyi Gáspár szobra, amely Deák Árpád alkotása. E templom közelében, az esperesi hivatalban jegyezték be 1790. augusztus 9-én Kölcsey Ferenc születését, mert Szódemeter akkoriban ehhez a vármegyéhez tartozott. 1994-ben a főtéren Petőfi-mellszobrot avattak fel, amely Petrovics István alkotása. A szobor azoknak szól, akikkel maga a költő is közösséget érezne. A hajdani nagykárolyi vármegyháza gyűléstermében 1848 után a falra a reformkori nagyságaink, Kölcsey, Kossuth, Wesselényi, Széchenyi portréi kerültek. 1918-at követően ezeket az új hatalom levakarta, a helyüket bemeszelte. Hajdan három tábla emlékeztetett a városban Petőfi itt eltöltött napjaira, az egykori Aranycsillag, az Arany Szarvas fogadó és a Térey-ház falán. Mindhármat levették, a harmadikat 1943-ban újra felállították a ház helyén épített iskola falán. 1944 után ezt a táblát az evangélikus templomba menekítették, ma ott látható. 2003-ban a helyi RMDSZ emléktáblát állított Petőfi Sándor és Szendrey Júlia emlékére az egykori Térey-ház helyén épült 1. Számú Általános Iskola falára, rajta Petőfi soraival: „Itt láttam meg először kedves galambomat...” 2015-ben az emléktábla magyarellenesség céltáblájává vált. Egy civil szervezet levetette azzal az ürügygel, hogy nincs rajta román nyelvű fordítás. A kérést a magyarok teljesítették. Ám most újra ez a kifogás merült fel, a pár héttel ezelőtt felállított Kölcsey-szobor esetében. A kifogás ismét az volt, hogy nincs ott a *Himnusz* egy sorának román fordítása.

A város szülötte Kaffka Margit írónő, 1880. június 10-én született, 1918. december 1-jén halt meg Budapesten a spanyolnátha járványban kislányával, Petikével együtt. A *Nyugat* nagy nemzedékének tagja volt, a lélektani epika nagy-szerű megalkotója.

Itt, Nagykárolyban koptatta a macskaköveket, később a flasztart a gyermek Ady Endre, ez volt legközelebbi iskola Érmindszenthhez, szigorú apja ide hozta, hogy gyakran rajta tarthassa a szemét. De nem sokáig volt ez így, mert Ady Endre Zilahra ment iskolába, ez egy kicsit távolabb volt, oda apja nem tudott minden héten Zilahig elkocsizni, mert a birtokkal is foglalkozni kellett. Így aztán a fiú élte a boldog diákeveket, s később szép verssel hálálta meg egykori

Az erdődi vár bástyája 2023 áprilisában.
Demeter Zsuzsanna fényképe

iskolájának a türelmét és a gondoskodást, hogy semmiben nem akadályozta: *Üzenet egykori iskolámba.*

Petőfi Partiumban

1846. szeptember elején, Petőfi Szatmáron járt Pap Endre költőnél, aki hajdan Kölcsey joggyakornoka volt, majd Riskó Ignác vármegyei főjegyzőnél töltött néhány napot. Ezek után székéren Nagykárolyba mentek, a háromórás úton jól felhergelték magukat a politikai fordulatokon, így érkeztek a megyegyűlésre, és mentek szállásukra, az Arany Szarvas fogadóba. A megyegyűlésen már ott voltak a térség mobilitásai, köztük Teleki Sándor is, a „vad gróf”. Itt, a fogadó éttermében ismerkedtek meg, itt zajlott le a „bemutatkozás”, ami már a történelem, az irodalomtörténet része: „Ön az első eleven gróf, akivel beszélék” – így a költő. „Hát döglöttel beszéltél-e?” – kérdezett vissza Teleki. „Az magam is voltam komédiás koromban” – így Petőfi. „Na, cimborám, velem ugyan nem sokat nyertél, mert magam is csak olyan vad gróf vagyok” – válaszolta Teleki. Ez a rövid párbeszéd hamar feloldotta a feszültséget, és egy különleges barátság vette kezdetét. A gróf öregkori visszaemlékezésében leírja aprólékosan, milyennek látta akkor a költőt: „Középtermetnél valamivel magasabb alak, sugár növésű, arányos testtagokkal...”

Nem tudhatta a költő, hogy eközben egy közeli házból – mégpedig Térey Gábor, Szendrey Júlia barátnőjének apjának, a Károlyi grófok uradalmi

főinspektorának háza ablakából – a két kisasszony már szemügyre vette Petőfit. Tudniillik Júliát az apja behozta Károlyba a megyebál idejére, hogy fiatalok társaságában legyen, no meg volt már egy tisztelője is, aki időnként meglátogatta Erdődön a lányt a szülők örömeire, hadd találkozzanak itt is. Közben már a költő is észrevette a két lányt, igen nézette az alacsonyabb, sötét hajú Júliát, gyakran tekintgetett a szemben álló ház felé. Később, már egy év múltán írta: „Amott a fogadóval átellenben a kert és a fák, melyek alatt először láttam őt tavaly szeptember 8-án 6 és 7 óra között. Ez időtől számítom életemet.” A többi már a sors, része a magyar költészetnek. Az Arany Szarvas vendéglőben este táncmulatság volt, erről Petőfi barátja, majd esküvői tanúja, a nagybányai Törökfalvi Papp Zsigmond számolt be. A bálon Petőfi is megjelent, ott le vette szemét az egyik lányról, a karcstű termetű, élénk pillantású kedves alakról, Szendrey Júliáról. Azt mondta barátjának: „Az a lány az enyém!” Ott volt a báli forgatagban Uray Előd szolgabíró, aki bizony forgatta a táncban Júliát, de a költőt ez nem érdekelte, komoly volt, és határozott. Petőfinek egyébként az egész szatmári ifjúságról megvolt a maga nem is hízelgő véleménye. Végül egy másik barát, Riskó Ignác mutatta be Petőfit Júliának és Térey Máriának.

Petőfi a következő napokban kikocsizott Teleki Sándorral Erdőd felé, közben pedig megírta *Júliához* című versét. Teleki kocsija, valamint lovai lenyűgözték a költőt, aki szerette volna kipróbálni a hajtást. Teleki biztatta, hogy menjen ki hozzá Koltóra, megtaníttja lovagolni és hajtani. Majtény felé hajtottak – ez az emlék köszön vissza *A majtényi síkon* című versből. Lám, így fonódott össze a költő életének legszebb napjaiban is a szabadság és a szerelem.

Eljött az idő, szeptember 19-én Papp Endre és Riskó Ignác kíséretében Petőfi kikocsizott Erdődre Szatmárról. Júlia szülei akkor még szívesen látták a híres költőt Erdődön, a látogatás ebédmehívással is járt. A következő napokban Szatmáron is találkoztak a fiatalok, ám Petőfi barátai (főleg Sass Károly) elérhetetlennek tartották Júliát Petőfi számára, hiszen e napokban rendszeresen megjelent Erdődön Uray Előd is, akit a szülők szívesen fogadtak, mint jövődöbéli kérőt. A költő gondolatai minden nap Júlia körül forogtak. Kirándult barátaival a környéken Nagybányára, Szatmárcsékére – akkor oda nem kellett útlevél –, de nem tudott elszabadulni a lány emlékeitől, érzelmei elragadták, ezekben a napokban több

verset is írt. Közben zajlott a bújócska az érzelmekkel, Júlia határozatlan volt, és megzavarta a rázúduló érzelmek hevessége. Petőfi ősz végén már Koltón volt, előtte egy napot Nagybányán töltött, majd szeptember 25-én érkezett Koltóra. Telve volt az erdélyi hegyek, erdők látványával, ezt írta meg *Erdélyben* című versében. Ez a vers először a koltói kastély ebédlőjében hangzott el.

Felhasznált irodalom

- Hegedüs Géza: *Körösparti metropolis. Nagyvárdi legendárium. Várad, villanyváros.* Palatinus Kiadó, 1999.
- Bihar megye útikönyve. Prolog Kiadó, Nagyvárad, 2004.
- Indig Ottó: *Arca az időnek.* Literátor Könyvkiadó, Nagyvárad, 1996.
- A vér városa: Nagyvárad.* Válogatta Robotos Imre. Csokonai Kiadóvállalat, Debrecen, 1992.
- Hegedüs Nándor: Ady Endre Nagyváradon. *Szabadság napilap.*
- Implon Irén: *Nagyvárad tollrajzok.* Literátor Könyvkiadó, Nagyvárad, 1993.
- Költői kalauz.* A Misztótfalusi Kis Miklós Közművelődési Egyesület.
- Szatmári Kalendárium 2023.*
- Fazekas Árpád: Szilágyi István, Arany János Iza-parti hű barátja. *Kelet-Magyarország.* 1987. július, 44. évfolyam.
- Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményei a történelmi Máramarosban.* Szerkesztette Mazalik Alfréd, Máramaros Publicisztikai és Művelődési Egylet, 1999.
- Zöld ország Máramaros a századok tükrében. Máramarosi írók antológiája.* Szerkesztette Ioan J. Popescu, SZMISZ kiadó, Máramarossziget, 2012.
- Gazda István: *Kuriózumok a magyar művelődés történetéből.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1990.
- Dávid Gyula, Mikó Imre: *Petőfi Erdélyben.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.
- Péteri I. Zoltán: *Régi képeslapok, régi történetek. Nagyvárad-Olaszi.* Noran Libro Kiadó, Budapest, 2016.
- Balázs D. Attila: *Szent László és Nagyvárad régi képeslapokon.* Magyar Polgári Egyesület, Nagyvárad, 2017.
- Péteri I. Zoltán: *Főúr, fizetek! Kávéházi élet Nagyváradon a Monarchia idejében.* Noran Libri–Riport, Budapest–Nagyvárad, 2013.
- Arany és Petőfi levelezése.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.
- Andrea Dobeş, Daniel Giurgiu: A máramarosszigeti „Dunai Munkatelep”. Márton Áron püspök „lakhelye” három éven át. *Székelgyűlés,* 2023. február.

Jegyzetek

- 1 Részlet Petőfi Sándor: *Búcsú 1844-től* című verséből.
- 2 Várkonyi Nándor: *Az üstökös csóvjaja. Összegejtött tanulmányok.* Budapest, 2006.

Fülöp László

A Bálintitt testvérek osztozkodása 1696-ban

Ezen rövid ismertető írás egy neves erdélyi család életének apró, de nemes életmozzanatát kívánja bemutatni.

Deák Farkas 1880-ban három leltárt közölt a *Történelmi Tár*¹ című folyóiratban, melynek mindegyikét a Bálintitt család nagyernyei levéltárában őrizték. Az első sajnos egy évszám és név nélküli lajstrom, ezért pontosan nem lehet kötni egyik családtaghoz sem. A másodikat 1662. január 10-én, jóval a halála előtt készítette az apa, Bálintitt Zsigmond Beszterce városában, Szappanos András házánál a pestisjárvány miatti félelmében. Ebben két tanú, Gávay Miklós és Nádudvari János jelenlétében sorolja föl az „ezüst és arany míveit”. A harmadik a legérdekesebb okirat. Ebben a két Bálintitt testvér, György és Zsuzsanna közti, édesanyjuk által kezdeményezett osztozkodásáról olvashatunk nagyon pontos, részletes leírást – ezt kívánjuk bemutatni részletesebben a továbbiakban.

A tövisi előnevű báró Bálintitt (más helyeken Bálintith²) család állítólag 1349-ig tudja visszavezetni családfáját.³ Nagy Iván⁴ szerint a 16. század elején telepedtek át Erdélybe, utódaik mind ott élő, híres családok gyermekeivel házasodtak össze.⁵ A két utóbbi leltár

biztosan a családapá, Zsigmond nevéhez köthetők. Magáról a családról nagyon kevés adat maradt fenn. Azokat az elemeket, amelyek jelen íráshoz tartoznak, természetesen igyekeztünk összegyűjteni.

Zsigmond apja György, anyja pedig a híres erdélyi Kovacsóczy családból származó Kata volt. Zsigmond életében több rangot viselt, legutóbb Torda vármegye főispánjaként említik. Felesége medgyesfalvi⁶ Angyalosy Krisztina, mára már kihalt székely család leánya volt. Egyiküknek sem ismerjük a születési és halálozási évét. A férj 1687-ben írt végrendeletet, amely természetesen nem jelenti a halála időpontját. 1696-ban azonban már mint néhait említik a leltár bevezetőjében. Két gyermekükről tudunk, akik megérték a felnőttkort: György – aki ekkor még nőtlen volt – felesége derzsi és királyhalmi Petky Terézia lett; Zsuzsanna pedig már asszony volt, férje göncruszkai Kornis Zsigmond gróf, főkormányzó, aki 1731. december 14-én hunyt el. Más családtagok nevével nem találkozunk az okiratban.

Mielőtt rátérnénk magára a harmadik leltárra, annak keletkezési körülményeire, kis kitérőt kell tennünk az apa végrendeletére. A testamentum 1687. január 20-án kelt Körtvefáján⁷. Ebből három olyan mozzanatot emelünk ki, amelyek szorosán hozzátartoznak a később leírandókhhoz. Az egyik az, hogy halála után minden javának a két része a fiát illeti meg. Bizonyára a Zsuzsannára eső leánynegyedek házasságkötésekor már kiadta. A másik két kitétel két ékszerről szól. Lakodalma másnapján a feleségének ajándékozott egy értékes aranyláncot, amelyben 320 vagy 319 (!) arany van, és egy „függőt”, azaz násfát. Ennek közepén öreg (nagy) metszett kék zafír van, fenn pedig gyémántos rostély alatt a császár képe. Ez utóbbit még Zsigmond apjának ajándékozta II. Ferdinánd császár (és magyar

Baró Bálintitt Zsigmond és Angyalosy Krisztina leszármazottainak családfája.
Kép: Arcanum/Nagy Iván: Magyarország családai

A család kastélya Nagyernyén, 1906-ban. Kép: kepeslapok.wordpress.com

király), amelynek „az emlékezete az áránál is becsebb”, és az, mint monddotta, őfelsége keze munkája volt. Ezt az ékszert elidegeníteni – eladni, felesége újabb házassága, elhunytja esetén a családból kivinni – nem szabad, a család fiágán kell mindig maradnia, azok kihalása esetén lehet csak a női ág tagjáié. Ugyanez vonatkozik a ritka értékű aranyláncre is. (Mindkét ékszer ötvösművészeti remek lehetett, erre a későbbiekben többen is hivatkoztak, köztük például Nyárádvölgyi, valamint Kiss Erika is szaktanulmányában⁸.)

A harmadik leltár kifejezetten az édesanya, Angyalosy Krisztina kérésére készült a maroszléki Medgyesfalván 1696. augusztus 23-án. Mégpedig „néhai tekintetes és nemzetes Bálintitt Zsigmond uram özvegye, Angyalosy Krisztina” udvarházánál. Az édesanya úgy döntött, hogy minden arany, gyöngy, köves és ezüst „marháját” a két gyermeke között felosztja. Ezzel nem mondott ellent férje végakarátának, mivel csak a saját értékeiről rendelkezett. Figyelembe vette, tiszteletben tartotta elhunyt házastársa kérését: a két, feljebb megnevezett értékkel kezdi a sort, és azt György fiának örökíti. (Nem is tesz említést épületekről, más ingatlanokról – föld, szőlő, erdő –, állatokról és egyéb ingóságokról.)

Idézzük a fiútestvér szinte meghatározó, testvérszerető sorainak egy részét Deák bevezetőjéből: „akarván ő kme Bálintitt György uram megnevezett édes egy testvér atyjafiához való szeretetét megmutatni [...] jussát maga jó akarata szerint letevő [...] és mindent egyenlőképpen való osztásra bocsátotta”, de fenntartva a jogot, hogy az összes

fegyver és lóra való szerszám az övé legyen.

Mint minden jogi lépés, úgy ez is tanúk jelenlétében történt. Természetesen két nemesember tanúskodott az ékszerek elosztásakor. Az egyikőjüket sikerült pontosan azonosítani: ő a Horvátországból származó báró, széplaki Petrichevich Horváth Ferenc. A másik személy a Marosvásárhelyen lakó homoródszentmártoni Ferenczy István, akinek a neve előtt valószínűleg az eredeti birtok- vagy lakhelyét, nem pedig a nemesi előnévét jelenti a jelző.

Az ékszerek sorát nézve György 11, Zsuzsanna 14 pontba szedett tételt kapott. És ha mai szemmel összehasonlítjuk a két felsorolást, valóban hasonló értékek lehetnek.

A továbbiakban nem ismételjük meg szó szerint a lajstromot, csupán fölsoroljuk a tárgyakat. Azok mellé csak akkor teszünk magyarázatot, ha valamilyen különleges jelző, megjegyzés áll mellette.

György nevével az első két pontban a már említett násfa és az anya nászajándékul kapott aranylánca olvasható. A harmadik tételt szó szerint közöljük Deák Farkas történetíró 19. század végi helyesírási átiratában azért, hogy lássa az olvasó, milyen szavakkal és megfogalmazásban készült az okirat. Ez feltehetően a 17. század emberének, de főként az ötvösmestereknek bizonyára érthető volt: „Más lukatos, lapos forgács és felére lapos, felére dombos drotból készített, két egy arányu hoszszu láncz”. Ezek után két hölgyeknek való darab következik: egy gyöngyből fűzött, hajra való virág, valamint egy gyöngyökből álló nyakravaló.

Feltehetően ezek azért kerültek a báty birtokába, hogy összességében az ékszerek egyenlő értékűek lehessenek. A következő darab valószínűleg dísz tárgy volt: egy fedeles aranyos kupa, a tetején dárdás emberi képpel. Feltűnően nagy volt, a magassága egy sing plusz annak a negyedrésze. (A sing kb. 60-62 centiméternyi mérték, tehát akkor ez körülbelül 75 cm magasságot jelentett.) Egy ennél valamivel kisebb kupa; két egyforma (egyben járó) aranyozott, lábas és virágos pohár; egy aranyos fedeles pohár; négy sima ezüstpohár, végül egy ezüstkanál villástól – ezek jutottak az anyjától Györgynek. (A legutóbbit, a villát külön kiemeljük, mivel ebben a korban ez az evőeszköz még ritkaságszámba ment.)

Zsuzsanna listáján az első három tárgy nagyon hasonló, feltehetően értékében is egyeztetett testvérenek első darabjaival: egy násfa (zafíros, rubintos, három gyöngyszem fityegővel); egy nagy aranylánc, amelyben 300 (!) darab arany volt és még egy hosszú aranylánc. A következő tizenegy tétel mind nőknek készült ékszer volt, úgy látszik, hogy az anya nagyon ügyelt ezek felosztásánál. Egy gyöngypárta; két gyöngy nyakravaló; egy pár fekete zománcos, apró gyémántos fülbevaló; három boglár; nyakra való nagyobb és kisebb klárisok⁹; egy gyöngyből fűzött, hajra való virág; egy gallér; egy „kézrevaló” – mindkettő gyöngyökkel és köves rózsákkal díszítve, valamint egy fekete gyöngyökből egybefűzött homlokpárta.

**Angyalosy Krisztina,
az édesanya úgy
döntött, hogy minden
arany, gyöngy, köves és
ezüst „marháját” a két
gyermeke között felosztja.**

Érdekes hiány, hogy egyiküknél sem szerepelnek gyűrűk, pedig bizonyára több is lehetett azokból Angyalosy Krisztinának.

A leltár nagyon rövid záradékkal végződik, amelyben a tanúk kijelentik, hogy mindketten – mármint a két testvér – megelégedtek a felosztásban, és elfogadták azt. Az okirat nagyon szakszerűen pontos keltezéssel, a hely megjelölésével, valamint a tanúk aláírásával és pecsétjével zárul.

A Bálintitt család azon erdélyi családok közé tartozik, amely nem halt ki, utódaik ma is élnek. Felvetődik a kérdés, hogy több mint 300 év után nem

A felújításra váró nagyernyei kastély 2012-ben. Püösök Botond felvétele

veszett-e el, megmaradt-e a zavaros történelmi események között a Györgynek jutott „családi ereklye”, a násfa, valamint a nyaklánc. Sikerült-e tovább menteni, és ha igen, akkor most melyik utód őrzi e két féltett kincset?

A keresztnév + ith (= ics) képzős változat még kivételként sem fordul elő nyelvünkben. Ez a szláv népekre jellemző, így a délszláv névrendszerben is gyakori.

Megjegyzés a Bálintitt (Bálintith) családnévhez

A magyar családnevek rendszerében gyakori típus az úgynevezett apanév-ből (az apa keresztnévéből) keletkezett, illetve öröklött vezetéknevek csoportja. Három altípusát szokás megkülönböztetni. A puszta, azaz *toldalék nélküli* keresztnév vagy annak becézett változata:

Albert, Domonkos – Sebők, Gyurkó; a keresztnév plusz *-fi*, *-fy*, *-ffy* képzős alakulat: Istvánffy, Pálfi; illetve az *(-a)*, *-é* > *-i* birtokjeles forma: Balassa ~ Balassi, Lőrincze, Andrási. Azonban a keresztnév + *ith* (= ics) képzős változat még kivételként sem fordul elő nyelvünkben. Ez a szláv népekre jellemző, így a délszláv horvát (és szerb) névrendszerben is gyakori. A Bálintith esetében is egy déli szláv nevet sejtethetünk, amelyet valamikor az áttelepült család hozhatott magával.

Így például a horvátban a keresztnévhez járul az *-ič* (a magyarhoz hasonló funkciójú) képző. Az ebben szereplő *ty* és *cs* közötti *č* hangot a magyarban pontosan sem kiejteni, sem jelölni nem tudtuk. Ezért a még nem szabályozott magyar helyesírásban az a gyakorlat terjedt el, hogy koronként eltérően *th*, *ch*, néha *ty*, később *cs* betűkapcsolattal helyettesítették azt. Néhány példa: (az itt is szereplő) Petrichevich, Simonsich; Bakith, Marinith; Stancsics ~ Stansics. A leírtak alapján tehát azt feltételezhetjük, hogy a Bálintith család valamely őse délszláv területről költözött át Erdélybe – ezt azonban a levéltárunkban fennmaradt középkori, hiteles okiratokkal lehetne csak bizonyítani.

Jegyzetek

- 1 Deák Farkas: Leltárak a báró Bálintitt-család nagy-ernyei levéltárából a XVII. századból, 1660 körül. *Történelmi Tár*. Budapest. 1880. 588–595. o.
- 2 A család neve Bálintithnak volt írva egészen a bárói diploma elnyeréséig (1740). Báró Bálintitt József megjegyzése. *Századok*. 1883. 487. o.
- 3 Az évszámot, a nemesi oklevelet sokan vitatták, megkérdőjelezték, ennek ismeretése jelen esetben nem célunk.
- 4 Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal I.* Pest. 1857. 131–132. o.
- 5 A családnév kialakulását és formáját a 131. oldalon egy nagyon romantikus, szinte mesébe illő történettel magyarázták. Lásd: Nagy I. i. m. 131. o.
- 6 Medgyesfalu: ma Meggyesfalva, Marosvásárhely délnyugati része.
- 7 A falu nevét az egyes korokban másképp és más formában írták le. Ma hivatalosan Körtvélyfája, románul: Periș.
- 8 Kiss Erika: Ötvösművek a 16–17. századi Magyarországon. *A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai*. 2. kötet. 101. o. Nyárádvölgyi (a keresztnév hiányzik); *Történelmi apróságok*. *Századok*. 1877. 168. o.
- 9 A kláris vagy kaláris nagyon divatos ékszer volt ekkor. Jelentése: csiszolt ékszer, piros vagy fehér korallból készült nyaklánc, füzér.

Zilahi Nono |

Koppány Attila és Bárány Terézia festőművészpáros

Koppány Attila festőművész 1947. február 25-én született Fejér vármegyében, a Mezőföld nyugati peremén elhelyezkedő Enying városában. A Székesfehérvár legrégebb óta működő és egyik legrangosabb művészeti közösségének, a Derkovits Képzőművészeti Körnek volt a tagja. Mentorának vallja Ballagó Imre festőművészt, aki évtizedeken keresztül látta el a Kör vezetését.

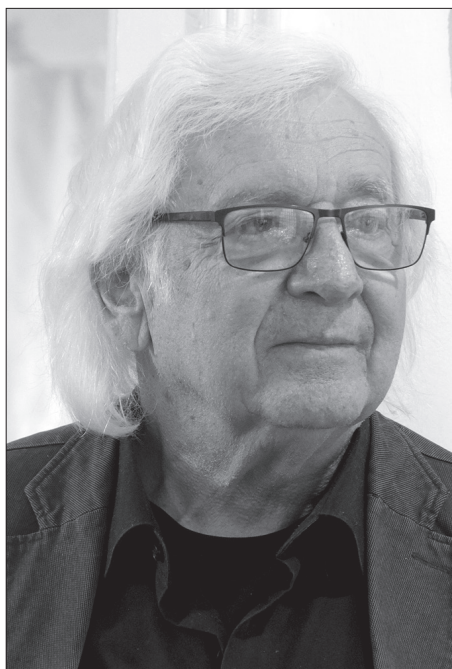
Koppány Attila 1966 és 1971 között részesült művészeti képzésben a budapesti Műegyetem Építészmérnöki Karának Rajz és Formaismeretek Tanszékén, valamint az intézmény műtermeiben mélyítette el elméleti és gyakorlati tudását. Mentorai voltak a Műszaki Egyetem docensei, Boross Géza és Máriási (Masznyik) Iván festőművészek. Első önálló kiállítását 1968-ban rendezték meg Budapesten, azóta magyarországi és külföldi kiállítások rendszeres résztvevője. Lendületes, töretlen alkotómunkáját főként a budaörsi műtermében végzi.

1973-ban tagfelvételt nyert a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületébe, továbbá tagja nívós művészeti szervezeteknek: a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének (MKISZ), a Magyar Festők Társaságának (MFT), a Magyar Vízfestők Társaságának, a Magyar Elektrográfiai Társaságnak (MET), a Székesfehérvári Művészek Társaságának, a Budaörsi Művészek Társaságának, valamint alapító tagja és elnöke a Magyar Képzőművészek a Világban Egyesületnek. A győri Széchenyi István Egyetem Építészmérnöki Szakán létrehozta az ezredforduló időszakában a vizuális művészeti képzést, és hosszú ideig irányította a műtermi rajzoktatást. A festőművész *Újgeometria* című tárlatát Szende Árpád építész így értékelte: „A tárlat 29 képe mindegyike absztrakt festmény, és mind geometrikus szerkesztésű kompozíció. [...] A kiállított képek csoportosítása persze önkényes,

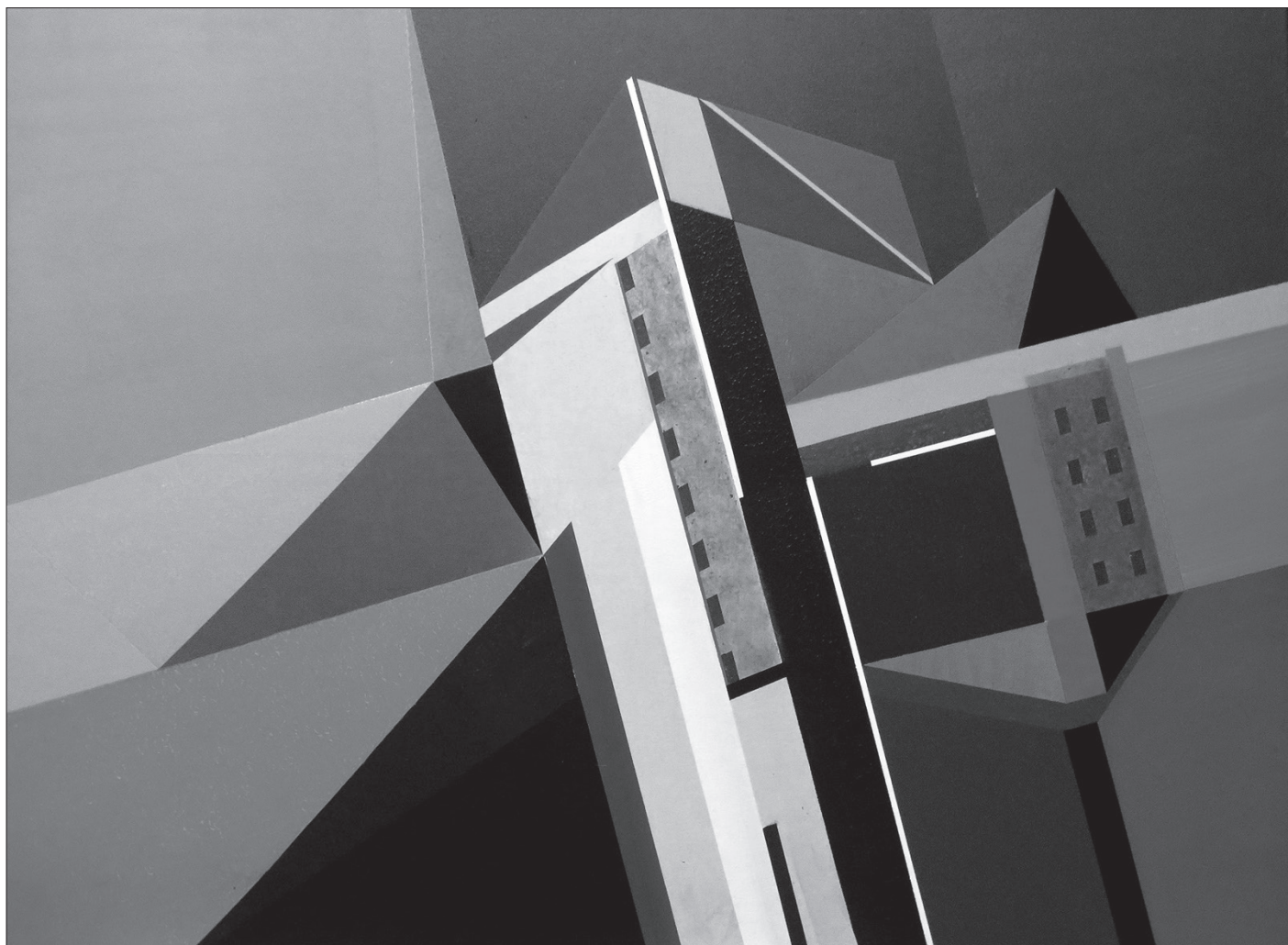
mégis mutatja a művészi tendenciákat, és a Koppány Attila gondolkodására oly jellemző sorozatok készítését. [...] Szinte minden munkáján látszik a konstruálás alapuló szerkesztés, kompozíció, és a (tér)geometria magabiztos, bravúros használata. Ez az absztrakt művészetnek alapvető sajátja. [...] Némely műnek már a címében is megjelenik az építéshez, a városhoz való kötődés. Egy másik csoportot képeznek a jelként megalkotott művek. Vannak művek, amelyek jelenségre hívják fel a szemlélő figyelmét. [...] Az alkotásokat áthatja a folyamatos művészi gondolkodás, de mindennekelőtt az a magas érzelmi töltés, ami a kontrasztos színhasználatban, a kompozíciók sodró lendületében nyilvánul meg leginkább. Különös, érzelmes kis felületek is megjelennek ritkán a kompozícióban, melyek azonban külön jelentéstartalommal tovább feszítik, az egyébként igen feszes komponálást. Külön szólnunk kell a biztos, tiszta, és leginkább telített színhasználatról, melyek a hangsúlyokat, a mozgást, a ritmust adják meg. Monokróm kép szinte alig található. Minden képet jellemez azonban a jó értelemben vett profizmus, a festőiség, a szép kompozíciók és a határozott kolorit.”

Művészeti tevékenységét számos díjjal és elismeréssel méltatták alkotói pályafutása során. 1963-ban és 1965-ben elnyerte a keszthelyi Helikoni Ünnepek Képzőművészeti I. díját. 1970-ben a budapesti Műegyetem Képzőművészeti Pályázatának I. díjában részesült. 1977-ben a Székesfehérváron megrendezett Fejér megyei Képzőművészeti Pályázat díját vehette át, majd 1982-ben a Győr-Sopron Megyei Tárlat díjában részesítették.

2006-ban megkapta az *In Memoriam 1956* című II. Országos Képzőművészeti Kiállítás I. díját. 2014-ben a Fehérvár Szalon különdíját nyerte el, ezt követően, 2015-ben neki ítelték az XX.

Koppány Attila festőművész

Koppány Attila: Belváros (2021)

Országos Portré Biennálé Arany Diploma fődíjat és Hatvan Polgármesterének díját. 2018-ban pedig a Kiskőrösön megrendezett Országos Petőfi Pályázat és Kiállítás II. díját kapta meg.

Sinkó István festőművész, művészeti író *A realista absztrakt* címmel írt méltatást Koppány Attila művészetéről: „Micsoda ellentmondás! Már hogyan lehetne realista, azaz valóságábrázoló épp egy olyan irányzat, amely sík, vagy térgeometriára épülő, esetleg organikus formákat ötvöző elemekből tevődik össze? [...] Koppány Attila festészete ezekből a gyökerekből és korai előzményekből táplálkozik. Egy építész végzettségű művész számára nem okozhat gondot a formákkal való építkezés. Építkezés és formarendek alakítása. [...]”

Koppány az absztrakt festészet játékos-színes vonulatának képviselője, aki bátran emeli képei középpontjába a szíkontrasztokat. Hideg-meleg, mennyiségi-minőségi, komplementer kontrasztok jelennek meg a festményeken, s teszik az amúgy is mozgalmal kompozíciókat még elevenebbé. Koppány

a transzparenciát, az áttetszőséget is gyakran alkalmazza művein. S van képei sorában egy többször felbukkanó, néha rejtőzködve, néha főszereplőként feltűnő elem, a gúla.

„Koppány az absztrakt festészet játékos-színes vonulatának képviselője, aki bátran emeli képei középpontjába a szíkontrasztokat.”

A gúla forgatva, dőlve, prizmaként maga mellé állítva más hasonló sík- és térformákat képmeghatározó szereplő, sok-sok variáció központi eleme. [...]”

Lám elérkeztünk újra a kezdő gondolathoz. Lehet-e realista egy absztrakt mű? Mint olvashatjuk, láthatjuk, igen. Tekintsünk ilyen szímmel Koppány Attila festményeire.”

Koppány Attila művei megtalálhatók neves múzeumokban és közgyűjteményben, melyek közül említésre méltó a Magyar Nemzeti Galéria, a Xantus János Múzeum, a Szent István Király Múzeum, a Katona József Múzeum, a Székesfehérvári Egyházmegye Kortárs Képzőművészeti Gyűjteménye, a Szöuli Művészeti Egyetem Kortárs Művészeti Gyűjteménye, valamint Közép-Európa Kortárs Galériája. Ugyanakkor alkotásai olyan magángyűjtemények részét képezik, mint a Körmenyi Kortárs Képzőművészeti Gyűjtemény, a Harasztly Gyűjtemény, a Rechnitzer Gyűjtemény, a Matzon Gyűjtemény, a Mestercsetek Gyűjtemény. Továbbá 2021 óta állandó kiállítása van szülővárosában, az enyinygi Művelődési Központ dísztermében.

Bárány Terézia festőművész, művészneven Bárány T. Rézia, 1952. december 13-án született a Fejér vármegyében található Pátkán. Székesfehérváron, a Derkovits Képzőművészeti Körben ismerkedett meg a képzőművészet alapjaival, majd a Budapesti Metropolitan Egyetem képzőművészeti szakán szerzett diplomát. Mentoraként Ballagó Imre festőművészt említi.

Bárány Terézia: Kizárva (2019)

A Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete (MAOE) Választmányában a Fejér Vármegyei művészek képviselője, továbbá tagja a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének (MKISZ), a Magyar Grafikusok Szövetségének, a Magyar Festők Társaságának (MFT), a Székesfehérvári Művészek Társaságának, a Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesületnek, a Budaörsi Művészek Társaságának, a francia és magyar képzőművészeket összefogó Artistic Move Europe (AME) művészértársaságnak, valamint alapítója és alelnöke a Magyar Képzőművészek a Világban Egyesületnek (MKVE). A MAOE és a MKVE kiállításainak kurátora és szervezője, valamint kiállítási katalógusainak szerkesztője.

Fitz Péter művészettörténész Bárány Terézia székesfehérvári kiállításán elhangzott megnyitóbeszédében így méltatja a festőművészt: „A most bemutatott műtárgyegyüttes két nagy csoportra oszlik, igaz, csak formai szempontból, a szellemiség, a vezérmotívum mindkét egységénél azonos, ez pedig a KAPU motívum. »Kapuk a múltból, mögöttünk, kapuk előttünk, melyek mögött ragyogó fény vagy sötétség, vad, idegen táj fogad; átjárók,

stációk, életünk lépcsői; küszöbök, melyeket át kell lépni vagy ugrani, de lehet, hogy meg kell mászni vagy alá kell merülni, hogy tovább jussunk, haladjunk a csúcs, vagy csak egy kisebb lépcső, a következő cél felé« – fogalmazta meg maga a művész saját kapufogalmát. Nehéz ehhez a tömör és lényeglátó leíráshoz még valamit hozzátenni.

Talán csak annyit, hogy a kapu, és különösen Bárány Terézia nyitott kapui a nyitottság jelképei, az átjárhatóság határozott felkiáltójelei. [...] Különös együttest képeznek, az íves kapuforma szinte klasszikus megoldása éles ellentétet képez a lüktetően kaotikus kollázsszerű mögöttesel. Nyugtalanító, és mégis kiegyensúlyozott az összehatásuk. [...]

Bárány Terézia korábbi munkásságából származnak: a szabályos, szigorú geometrikus-vonalas forma, és különösen kemény, fekete színük miatt, mint felkiáltójelek uralják az egész kompozíciót. Úgy választják ketté a két világot, hogy közben átjárást – átjárásokat – kínálnak egyik térből a másikba. [...]

Nagyon fontos ebben a kiállításban, hogy alkotója úgy teremt új műveket, hogy korábbi irányát, gondolkodását,

eredményeit megtartva és felhasználva lép tovább, új távlatokat nyitva meg saját maga és nézői számára.”

Bárány Terézia rendszeres résztvevője a magyarországi és a nemzetközi kiállításoknak, melyek közül említésre méltó a hatvani Országos Portré Biennálé (2009, 2011, 2013, 2015, 2017), a székesfehérvári Fehérvár Szalon (2012, 2014, 2016, 2018), a hódmezővásárhelyi 60. és 68. Vásárhelyi Őszi Tárlat (2013 és 2022), a győri Art Tárlat (2015), a kaposvári Grotteszk Nemzetközi Képző- és Iparművészeti Pályázat Tárlata (2015, 2022), a Franciaországban megrendezett Salon d'Art Contemporain (2016), a mosonmagyaróvári In Memoriam 1956 III. Országos Képzőművészeti Kiállítás (2016), az Egerben, majd Budapesten is bemutatott Artistic Move Europe Nemzetközi Képzőművészeti Kiállítás (2017, 2018), valamint a XIX. Táblaképfestészeti Biennálé (2022), amelynek rendszeresen a szegedi Reök Palota kínálja teret.

„Mindketten merítenek
a múlt gazdag,
mondhatni,
szinte végtelen
lehetőségeket, variációkat
felmutató tárából.”

A Budaörsi Művészek Egyesülete és a Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület szervezésében 2020. március 2-án nyílt meg a budaörsi Zichy Majorban Bárány Terézia és Koppány Attila festőművészek *Gesztus és geometria* című kiállítása, amelyet Gyórfy Sándor festőművész nyitott meg: „Bárány Terézia és Koppány Attila is arra tesz kísérletet festészetük eredményeit, mondhatnám szellemi teremtményeiket, lelki gyermekeiket közönség elé táró gesztusuk révén, hogy fent említett, ideálisnak mondható esetben létrejöjjen ez a gyümölcsöző, mindkét fél megelégedését szolgáló kapcsolat. Esetükben is – mint minden elkötelezett alkotó esetében – meg kell találniunk azokat a látásmód- és felfogásbeli, sajátos technikájú egyedi formákat, amelyek megkülönböztetik őket mind múltbeli, mind kortárs, és reményeink szerint jövőbeli hasonló szellemi feltöltődéssel és elkötelezettséggel alkotó, festő társaiktól. Vagyis, amelyek által valami új, érvényes mű jött létre, a maga egyedi jelenvalóságával, a maga igazságával, és itt az igazság kifejezést hangsúlyoznám. [...] Tehát Bárány Terézia és

Bárány Terézia festőművész.
Aknay Tibor felvétele

Koppány Attila esetében is talán a »lát-szó igazság« keresése lehet az a kiindulási pont, amelyre felépül festészetük, hiszen mindketten merítenek a múlt gazdag, mondhatni, szinte végtelen lehetőségeket, variációkat felmutató tárából, ha műveik tematikáját, jel- és jelképrendszerét, üzenetátadó igyekezetét, de akár anyaghasználati, technikai megoldásait, formavilágát egyedi, de mégis nagy vonalakban általánosnak mondható megjelenítését tekintjük. Gondolok például a természet, mint önmagában létező élő valóság, illetve alkotóelemeinek bizonyos pontokon megjelenő, megjelenített felbukkanásaira műveikben. Igaz, kettejük alkotó módszere, festészeti technikája erősen különbözik egymástól, fenti gondolatokkal a több részletében is hasonló, egymásra talált, egymásra figyelő, egymáshoz idomuló lelki indíttatás alapélményére szerettem volna utalni. Ami talán nem eretnek gondolat olyan alkotópáros esetében, akik nemcsak közös kiállításai megrendezésében, közös műtermük használatában, de életük mindennapjaiban is egymásra utaltságban élnek.

Bárány Terézia esetében talán könnyebben tetten érhető a természet szeretetének, szépségeinek megismerésére való kíváncsiságából és csodálásából fakadó szemlélet. Ez az ösztönös, majd festészeti tanulmányai útján elsajátított és egyre tudatosabbá váló képépítő módszer vezethetett egyéni látásmódbeli és sajátos technikai megoldásaihoz. Képei gyakran készülnek egy ritkán használt anyag, a bitugél, egy ipari szigetelőanyag felhasználásával. [...]

Terézia harmónia- és intuitív variálókészsége, gyakorlati megvalósító képessége eredményeként jönnek létre autonóm és individuális művei. Olyan entitások, amelyeknek ugyan vannak rokonai kortárs magyar, illetve nemzetközi képzőművészeti alkotások között, de egyedire hangolt finom árnyalatokkal és színekkel, mint jellemző tulajdonságaikkal az anyagi és szellemi léptékek mellett érzelmi hatásokat is kiváltó személyes, mini univerzumokká nemesednek. [...] Bárány Terézia képalkotó módszere tágas terében helyet kaphatnak akár talált tárgyak festéklenyomatai, avagy különböző képépítő anyagok, mint például a homok, különböző ragasztóanyagok, akrilfestékek alkalmazásai. [...] Más esetben sajátos gesztusrendszerét hordozó képein a nyomhagyás jellegzetes szétfröccsenő festékcsoportokban, csorgatott, gomolyagszerű, ágas-bogas festékvonal-labirintusokban, véletlenszerű alakzatokban ölt testet. [...]

Ezekben az akciófestészeti gesztusokat magukon viselő képekben nyilvánulnak meg legszabadabban az alkotó belső energiáinak eredményei, amikor a mintázatok, pillanatmotívumok szinte maguktól formálódnak, alakulnak ki és át. Bárány Terézia esetében tehát a láthatatlan dolgok, érzések, elrejtett titkos gondolatok kivételéseivel találkozhatunk a bennük áramló belső energia jelenlétének rögzülései által.

Koppány Attila festészete maga a nagyvonalú, széles ívű változatosság. Rendkívül termékeny, mind mennyiségében, mind minőségében sokirányú, szélsőséges megoldásokat is felvállaló, folyamatosan változó életművét láthatjuk. Különböző alkotói periódusainak széles skáláján néha egymással párhuzamosan, máskor egy-egy technikai kifejezőeszköznél megállva jelentek meg és jelennek meg napjainkban is a rajzok, rézkarcok és litográfiák, elektrográfiák, festmények, síkplasztikák. Tehát munkásságának talán legfontosabb eleme, de mindenképpen egyik fő jellemzője a lehetséges kifejezésformák folyamatos keresése, majd segítségükkel újra és újra behelyezve alkotói rész-protaktumait a mindig megújuló erőteljes forma- és színvilággal létrehozott képalkotó életműbe. [...]

Első megközelítésben a konstruktivista tradíció az uralkodó elem, az egyenes, ívelt és görbe vonalak által behatárolt terek, az általuk létrehozott kompozíciós rend és rendszer egysége az, amire épülnek ezek a művek. Ugyanakkor a szigorú rend feloldásaként megjelenik a dekorativitásra való

hajlam is a harmonikus látvány elősegítőjeként, mintegy szintetizálva a két-fajta festői lehetőséget. Ezt a képi világot egy folyamatosan alakuló, változó, általános megjelenésében mégis egységes, gyakran visszatérő motívumokból építkező műegyüttesként hozta létre és láttatja velünk alkotója.

Koppány Attila esetében is művészetének egyik legfontosabb jellemzője az a látásmódbeli, személyes technikai megoldásokat kínáló, a hasonló képalkotó módszerekkel dolgozó társaitól való különbözőség, amit az ő saját igazságának nevezhetünk. Az újrakonstruált, új formavilágukban új jelentéssel felruházott, új mondanivalót közvetíteni szándékozó képi elemeknek összekapcsolása, összeállítása révén bontakozik ki az a másoktól erőteljesen különböző képi világ a maga felismerhető egyedi mivoltában, ami Koppány Attila festészetének legfőbb jellemzője.

Ez a festői értékelés és munkamódszer a helyes természetismeret mellett helyes önismeretet is követel a szellemi életmódot választott alkotótól, amelynek ismérvei a magas szintű szakmai tudás mellett a kitartó türelem és munka, a töretlen akarat, és ami a legfontosabb, az őszinte hit. [...]

„Az akciófestészeti gesztusokat magukon viselő képekben nyilvánulnak meg legszabadabban az alkotó belső energiáinak eredményei.”

Koppány Attila műveire gyakran jellemző a kettős képépítés. A többnyire monokróm színes geometrikus formák és a köztük néha csak rejtetten, jelzesszerűen, máskor erőteljesebben, hangsúlyosabb jelenléttel fellelhető absztrahált természeti motívumokra utaló organikus elemek egysége tárul elénk. [...] Tudatosság a szerkesztésben, ösztönös pillanatok a kivitelezésben, konkrét koncepció és gesztusszerű kifejezés. Mindez együttesen adja azt a látványt, amit Koppány-stílusnak nevezhetünk. [...] Bízunk abban, hogy Bárány Terézia és Koppány Attila is azon festők sorába illeszkednek, akik a nagy elődhöz hasonlóan személyiségükkel és az abból fakadó alkotói jelenlétükkel színesebbé tenni, gazdagítani tudják vizuális kultúránkat.”

Suba László

Beszéd az alkotási folyamatról a művészetben

Az

alkotás az emberi élet fontos része, ezért az alkotási folyamat megértése mindig érdekelte az embereket. Képzőművészeti tapasztalataim és olvasmányaim alapján néhány gondolatot akarom felvázolni erről a témáról.

A tudatosság fontos része az alkotásnak. Ez alatt azt értem, hogy van egy célom, amit el akarok érni. Ezért dokumentálódok, olvasok a témáról, vázlatokat készítek. A cél lehet egy megrendelés vagy egyéni ötlet, belső késztetés. A munka érlelődésében szerepet játszik az alkotó élete során felhalmozódott tudás. Ez a tudás egyfajta építkezésbe kezd a cél érdekében. Alkotás közben jönnek új gondolatok, amelyek rendszerint előreviszik a munka érlelődését. Úgy gondolom, hogy az új ötletek egy része a tudatalattiból jön. Az alkotó számára sem világos az új ötlet eredete, de örül neki és megpróbálja felhasználni. Freud és Jung foglalkozott az egyéni és kollektív tudatalatti feltárásával.

A 20. században a filozófusok, mint Heidegger vagy Gadamer, jelentős szerepet tulajdonítottak a művészeteknek, azt állították, hogy igazságfeltáró jellegük van. Az alkotófolyamat során a művész teremtővé válik, új elképzeléseit tárja a világ elé. Érdekes lenne megnézni, a művészetek történetében láthatjuk-e az új gondolatok előzményeit?

A klasszikus görög művészetben kidolgozták a „katarzis” elméletet, ami alátámasztja a művészet erkölcsi nevelő szerepét. Ez különösen a görög tragédiák esetében mérhető fel (*Antigoné*, *Oidipusz király*). A tragédia hatása alatt a néző felismeri a tragédia okát, és rájön a változtatás szükségességére. Ugyanezt a pszichológiai hatást használja fel Shakespeare a drámáiban, a *Rómeó és Júliában*, a *Hamletben*. A görög szobrászatban az istenek és sportolók ábrázolása idealizált, megszépített, példaképpül állították őket az állampolgárok elé. A reneszánsz idején alkotott

Michelangelo olasz szobrász is, aki azt a célt tűzte maga elé, hogy alkotásaiiban javítson a természet hibáin. Ő érezte, hogy a művészi alkotás nem a természet utánzása, hanem új gondolatok feltárása. Az ő esetében a kereszténységből származó humanista eszmékről beszélhetünk.

A modern művész kezdi elhagyni a realista ábrázolást a képzőművészetben, nagyobb jelentőséget adva fantáziájának. A kubizmus irányzata az új formai megoldásokat keresi, mások, mint az expresszionizmus, szürrealizmus, egzisztencializmus és konceptualizmus, a transzcendencia felé fordulnak. Realista elemeket is felhasználva akarnak mást ábrázolni, mint ami előttünk van. Ahogyan a bibliai példázat mögött rejlő mély gondolatokat fejt ki a pap, a művész is új eszmék után kutat, változtatni akar a világon. A németországi

Paul Klee több elméleti munkát is írt.

Azt írja, hogy szerinte a művészet nem a láthatót adja vissza, hanem láthatóvá teszi a dolgokat.

Murádin Lovász Noémi: Ünnepe (monotípiája)

Nagy Endre: A festő asztala (olajfestmény)

Bauhaus-iskolában dolgozott és tanított Paul Klee festő, grafikus, modern művész. Több elméleti munkát is írt. Azt írja, hogy szerinte a művészet nem a láthatót adja vissza, hanem láthatóvá teszi a dolgokat. A hangsúlyt a teremtésre helyezi, úgy kell alkotni, mint ahogyan alkot a természet. Szerette a zenét és a matematikát. Szerinte ha egy költői kép és egy képi gondolat fedi egymást, akkor jó a kép.

Nézzük meg, mi történik Kelet-Európában, Erdélyben. A történelmi háttér más, mint Nyugat-Európában. Itt kevésbé nyertek teret a modern művészetek. Persze néhány ifjú művész támogatással eljutott nyugatra, egy részük ott is maradt, sokan viszont otthon szeretnének alkotni. Felsorolok néhányat: Nagy István, Ziffer Sándor, Mattis Teutsch János és sokan mások. Nagy István megtartotta a realista ábrázolási módot, de szemléletében modern lett. Fontos szerepe van a tájábrázolásnak, az erdélyi ember, a földműves,

a katona megjelenítésének. De ami megfogja a nézőt, az a tömör látványa a tájnak, az embereknek, egy meglénygített realizmus, semmi szépítgetés nélkül. Olyan, mintha Móricz Zsigmondot olvasnánk. Ide társul a stilizált vonalvezetés, fölösleges részletek nélkül. Ziffer Sándor neve szorosan a Nagybányai Festőtáborhoz kötődik, ott élt, dolgozott, tanított. Festészete az expresszionista stílus hatását mutatja. Nagyon erőteljes, kontrasztos színekkel festette meg a várost, a tájat, a bivalyokat, mély hatást gyakorolva a nézőre. Mattis Teutsch János több időt töltött nyugaton, több irányzatot kipróbált, elméleti munkákat is írt. A németországi Sturm- és Bauhaus-csoportokkal tartott kapcsolatot. Érdekelte a szobrászat, festészet, grafika, stílusában expresszionista és absztrakt vonalon dolgozott többet, de realista munkái is vannak. Végül Brassóban telepedett le. Járt a Nagybányai Festőtáborba, ahol a bányászok életéről is készített munkát.

Több hazai és külföldi kiállításon szerepelt. A modern munkáit nem fogadták jól a II. világháború utáni hivatalosságok, ezért mellőzték művészetét. De ha erdélyi expresszionista művészekről beszélünk, akkor nevének az elsők között kell szerepelnie.

A 20. század közepétől új irányzatok jelentek meg a művészetek területén, amelyeket a posztmodern művészetekhez sorolnak. Ennek hátterében a művészeknek és a filozófusoknak az a törekvése áll, hogy több tartalommal töltsék fel a művészetet. A filozófusok – mint az amerikai Rorty –, de az európaiak is kimondják, hogy szükség van a művészetekre, az irodalomra, mert hozzájárulhatnak a világ jobbításához, az igazság feltárásához. Kifejezőeszközökben merítenek a modern művészetekből, de a fantáziának is több teret adnak. Gondoljunk Eugène Ionesco *Rinocéroszok* című drámájára, nálunk Szilágyi Domokos költészetére. Gyakori az ironia, groteszk, abszurd felhasználása. Ugyanez történik a képzőművészetben is. A művészetek között megszűnnek a szigorú határok. Az egyéniség nagyobb szerephez jut, a dokumentált előadás váltakozik a fikcióval.

A kortárs művészetben egy új művészeti irányzattal találkozunk „metamodern” címen, amely valójában folytatta a posztmodern sajátosságokat, mint a vallomásos jelleg, önironia, örökölt hagyományok. Kisebbségi sors, természetvédelem is megtalálhatók ezekben az alkotásokban. Luke Turner írta meg a metamodernista kiáltványt, amelyből idézek: „Felismerjük az oszcillálást, mint a világ természetes rendjét.”

**Művészetre mindig
szükség volt.
A művészettörténészek
állítják, hogy a művészet
nem fejlődik, hanem
változik. A művészet
minden kor önismerete.**

Összegzőképpen hozzáfűzöm, hogy a dolgozat első részében az alkotásról mint folyamatról van szó úgy, ahogyan ma látjuk. A művészettörténet során a művészek, ha nem is tudatosan, de követték ezt a folyamatot, mert művészet-re mindig szükség volt. A művészettörténészek állítják, hogy a művészet nem fejlődik, hanem változik. A művészet minden kor önismerete.

